

Nagy Kornél

Stefan Stefanowicz Roszka örmény unitus püspök erdélyi kapcsolatai

Stefan Stefanowicz Roszka¹ (1670–1739) püspök, vagy ahogyan nagy ritkán magyar nyelven is nevezik: Roska István erdélyi kapcsolatairól az armenológia és a történettudomány még mindig nagyon csekély információkkal rendelkezik. Ezen túlmenően kevésbé ismert a tudományos tevékenysége is. Tudniillik Roszka püspök nem csupán egyházi ember volt, hanem a kor színvonalán nagyon komoly tudományos tevékenységet is kifejtett.² Örmény–latin szótárt szerkesztett, szentírás-magyarázatok és teológiai értekezéseket készített, továbbá Kronológia (*Žamanakagrut' iwn*)³ címmel örmény (*grabar*) nyelven 1737-ben írta meg katolikus szempontból népe és egyháza történelmét, amely rengeteg hasznos információt őrzött meg az utókor számára az erdélyi, a lengyelországi és a moldvai örménység 17–18. századi történelméről.⁴ Kiemelkedő fontosságú történeti műve hosszú időközön át csupán kéziratban lappangott a bécsi mechitarista apátság könyv- és kézirtárában. Ez utóbbi művének kritikai kiadása 1964-ben Hamazasp Anton Oskean OMech. (1895–1968) szerzetes, filológus értő keze alatt jelent meg Bécsben az előbb említett mechitarista apátság nyomdájának a gondozásában.⁵

Az utókor, illetve az erdélyi örménység Roszkáról mint jó püspökökről emlékezett meg, aki a 18. század első harmadában megtisztította egyházukat az eretnek és szakadár szokásoktól, ami

Nagy Kornél (1973) – történész-armenológus, tudományos munkatárs, PhD, ELKH (korábban MTA) BTK Történettudományi Intézete, nagy.kornel@btk.mta.hu

Jelen cikk témájában a 2004., a 2006., a 2008., a 2010., valamint a 2018. években adományozott Klebelsberg Kunó Ösztöndíj jóvoltából végeztem levéltári, illetve könyvtári kutatásokat Rómában és a Vatikánban. Támogatásukat hálásan köszönöm. Ezen túlmenően őszinte hálámat szeretném kifejezni Kovács Bálint történész-armenológusnak és Vass Csongor levéltárosnak tanulmányom írása során nyújtott önzetlen segítségéért.

¹ A következőkben az örmény unitus püspök nevének lengyel alakját használjuk, annak okán is, mert a nevezett főpap a jelentéseit és leveleit szinte kivétel nélkül ily módon, illetve ily formában írta alá. Nevének örmény változata Step'anos Step'anean Rōšk'ay volt.

² BMK (= Bibliothek des Mechitaristenklosters, Wien) MS (= Manuscripta). No. 266. Fol. 401/v.–402r.; MAMAT (= Surb Mesrop Maštoc' Anwan Matenadaran Szent Mesrop Maštoc'-ról elnevezett Örmény Nemzeti Levéltár], Erewan) MS (= Manuscripta/ Jeragrer [Kéziratok]). No. 1857. Fol. 2/r.–v., Fol. 3r.–15r.; Claude Mutfian: *Le Saga des Arméniens de l'Ararat aux Carpates*. Paris 2018. 224–226.

³ Jelen közleményben előforduló örmény nevek és fogalmak átírásakor a nemzetközileg elfogadott szabályzatot követtük, amelyet a Nemzetközi Armenisztikai Társaság (*Association Internationale des Études Arméniennes* = AIEA) ír elő.

⁴ Nagy Kornél: *Lembergben kezdődött... Az örménykatolikus egyház születése*. Nyíregyháza 2020. (Collectanea Athanasiana Studia I. Vol. 12.) 21. (a továbbiakban Nagy Kornél: *Lembergben kezdődött i.m.*)

⁵ Step'anos Rōšk'ay *Žamanakagrut' iwn kam tarekank' ekelec' akank'* [Step'anos Rōšk'ay: Kronológia, avagy egyházi évkönyvek]. Ašx. Hamazasp Anton Oskean. Vienna 1964. i–iv (a továbbiakban Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i.m.*); *Der Reisebericht des Minas Bžškeanc' über die Armenier im Östlichen Europa (1830)*. Hrsg. Bálint Kovács – Grigor Grigoryan. Wien – Köln – Weimar 2019. (Armenier im Östlichen Europa – Armenians in Eastern Europe, Vol. 5.) 170. (a továbbiakban Minas Bžškeanc': *Der Reisebericht i.m.*)

által megszilárdította őket Rómához hű hitükben.⁶ A közelmúlt levéltári kutatásainak a tükrében azonban e „megcsontosodott” nézet jelentős átértékelésre szorult. Ezért jelen tanulmányunk a közelmúltban feltárt levéltári források ismeretében Stefan Stefanowicz Roszka Erdéllyel kapcsolatos egyházi tevékenységének próbál utána járni. A nevezett örmény unitus főpap egy konfliktusokkal igen teli időszakban került Erdéllyel kapcsolatba, e konfliktusok középpontjában az örmények állítólagosan hibás vallásgyakorlata, eretnokségük, címzetes püspöki székük betöltésével és egyházi joghatóságukkal kapcsolatos kérdések álltak.

Hogy ezt a problémát megértsük, röviden össze kell foglalnunk a történelmi előzményeket. Az erdélyi örménység az őket ért a háborúságok, valamint vallási és etnikai üldöztetések elől 1668–1672 között menekült Erdélybe a Lengyel-Litván Unió (*Rzecz Pospolita Obojga Narodow*) és a Moldvai Fejedelemség területéről. Vezetőjük Minas Alek'sanean T'oxat'ec'i (1610–1686) moldvai örmény apostoli (keleti) püspök volt.⁷ A katolikus missziók látókörébe az Erdélybe menekült örmények az 1680-as évek elején kerültek. Körükben a térítéseket az Apostoli Szentszék katolikus missziókat koordináló szerve, a Hitterjesztés Szent Kongregációja⁸ (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*), illetve a lengyel-erzseki unitus érsekség együttesen kezdeményezte és koordinálta. Sőt a megtérítendő keleti hitű erdélyi örményeket Lengyel-erzseki unitus érsekének az egyházi joghatósága alá helyezték.⁹ Az Apostoli Szentszék a moldvai születésű, de erős lengyel és erdélyi kötődéssel bíró Oxendio Virzirescót¹⁰ (1654–1715), a

⁶ Christophorus Lukácsy: *Historia Armenorum Transsilvaniae a primordiis usque nostram memoriam e fontibus et documentis antea ineditis elaborata*. Viennae 1859. 74, 78, 86–87, 107–110; *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris Coronae S[ancti] Stephani*. Vol. 2. Ed. Nicholas Nilles SJ. Oeniponte 1885. 926; Vanyó Tihamér Aladár: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről. 1600–1815*. Pannonthalma 1933. (Olaszországi Magyar Oklevéltár, 2.) 116–117; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia e nei paesi limitrofi. Parte terza (1686–1954)*. Roma 1988. (Studia Ecclesiastica 17, Historica, 10.) 166–167, 176–178, 181, 196. (a továbbiakban Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia i.m.*)

⁷ APF (= Archivio storico della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide, Roma) SOCG (= Scritture Originali riferite nelle Congregazioni Generali). Vol. 471. Fol. 324r.; APF SC (= Scritture riferite nei Congressi) FA (= Fondo Armeni). Vol. 1. Fol. 525r.–526v., Fol. 602r.–608v.; APF SC FM (= Fondo Moldavia). Vol. 1. Fol. 155r.–156v., Fol. 287r.; Uo. Vol. 2. Fol. 41r.–46v.; APF FV (= Fondo [di] Vienna). Vol. 8. Fol. 74r.–77v., Fol. 80r.–v.; AAV (= Archivio Apostolico [Segreto] Vaticano, Città del Vaticano) ANVAR (= Archivio della Nunziatura Apostolica in Varsavia [Polonia]). Vol. 98. Fol. 641r.–644v.; APMV (= Archivio dei Padri Mechitaristi di Venezia, Venezia) MS (= Manuscripta). No. 771. Fol. 124r.–v.; BMK MS. No. 331. Fol. 1v.–2r.; MAMAT MS. No. 9484. Fol. 304r.

⁸ A szentszéki missziós intézményre továbbiakban a Propaganda Fide megnevezést használjuk. A nevezett szervet 1622. január 6-án alapította XV. Gergely (1621–1623) pápa *Inscrutabili divinae providentiae* kezdetű bullája alapján. II. (Szent) János Pál (1978–2005) pápa a nevezett missziós intézmény nevét 1988-ban Népek Evangelizációjának Kongregációjává (latinul: *Congregatio pro Gentium Evangelizzazione*, olaszul: *Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei Popoli*) változtatta. Erről lásd APF CU (= Collegio Urbano). Vol. 1. Fol. 1r.–27v.

⁹ APF ASC (= Acta Sacrae Congregationis). Vol. 53. Fol. 248r.; APF SOCG. Vol. 496. Fol. 503r.; APF LDSC (= Lettere e Decreti della Sacra Congregazione). Vol. 72. Fol. 1v.–2r.; APF SC FA. Vol. 3. Fol. 378r.–381v.; APF SC FM. Vol. 2. Fol. 134r.–135v.; APF SC FMPR (= Fondo Moscovia, Polonia e Rutheni). Vol. 2. Fol. 195r.–v.; APF FV. Vol. 8. Fol. 162r.–v., Fol. 169r.–v., Fol. 189r.–190v.; Uo. Vol. 42. Fol. 49v.; AAV ANVAR. Vol. 98. Fol. 661r.; AAV SSP (= Segretaria di Stato, Polonia). Vol. 101. Fol. 498r.–499v.

¹⁰ A Virziresco román eredetű ragadványnév volt. Családneve eredendően Stefanowicz (*Step'anean*) volt, és Galiciából származott Moldvába még a 17. század közepén. Schütz Ödön (1916–1999) alapos kutatásaiból tudjuk, hogy a lengyelhoni örménység egy kis töredéke, valamint a moldvai örménység jelentős része Anatóliából és Kilikiából menekült el. A nevezett Step'anean (Rösk'ay/Roszka/Roska, Vrzarean/Virziresco/Verzár) család ősei mai törökországi Tokat (*Eudokia, T'oxat'*) városából kerültek Kelet-Európába a 16. század második felében. Erről lásd bővebben *Éble Gábor: A szamosújvári Verzár család. Levéltári és anyakönyvi hiteles adatok alapján*. Bp. 1915. 11–19; Edmund Schütz: *The Stages of Armenian Settlements in the Crimea*. Transcaucasia 2(1978). 116–135.

lembergi Örmény Kollégium (*Collegium Armenum, Dpratum Hayoc*)¹¹ és a római Collegium Urbanum (*Dpratum Urbanean*)¹² egykori növendékét küldte misszióra. Feladata egyértelmű volt: egyházi unióra bírni az erdélyi örményeket, és megszervezni unitus egyházukat.¹³ A kezdeti nehézségek ellenére a misszionárius fáradozásait végül siker koronázta.¹⁴ 1689-ben Lembergben az erdélyi örmények Vardan Hunanean (1644–1715) unitus érsek jelenlétében letették a katolikus hitvallást, és egyúttal kimondták az egyházi uniót Rómával.¹⁵ Oxendio Virziresco tevékenységét az Apostoli Szentszék is nagyra értékelte: 1690-ben az erdélyi örmények apostoli vikáriusának és címzetes (*in partibus infidelium*) püspökének nevezték ki. Ezzel egyidejűleg a lembergi örmény unitus érsekség tiltakozása ellenére az erdélyi örményeket közvetlenül a Propaganda Fide egyházi joghatósága alá vonták.¹⁶ Ugyanakkor az egyházi unió nem részletezte az örmény unitus rítust, liturgián az örmény nyelv és a régi örmény kalendárium használatát, a monofizitizmust elutasító IV. (451. évi) Khalkédóni Egyetemes Zsinat tanítását, valamint az

¹¹ A lembergi (Iwóvi, I'vivi) Örmény Kollégiumot az Apostoli Szentszék 1664-ben alapította eredendően az örmény unitus papnövendékek utánpótlásának a biztosítására. Az intézmény rektorai az örményországi missziós tapasztalatokkal rendelkező theatinus (kajetánus) rend képviselői közül kerültek ki. Első és egyúttal alapító rektora Clemente Galano CR (1611–1664) páter, a modern armenológia atyja volt. 1709-től a neve Örmény–Rutén Kollégiumra változott, amelyet 1784-ben II. József (1765–1790) császár és király záratott be. Erről ld.: APF ASC. Vol. 32. Fol. 68r.–69v.; APF CP (= Congregazioni Particolari). Vol. 64. Fol. 41r.–47v.; Uo. Vol. 133. Fol. 270r.–310v.; APF CV (= Collegi Vari – Collegio Armeno di Leopoli). Vol. 2. Fol. 2r.–23v.; APF MV (= Miscellanea Varie). Vol. 10. Fol. 432r.–433v.; AGT (= Archivio Generale dei Teatini, Roma) CL (= Collegio di Leopoli). Portfolio. No. 1. (Folio számozás nélkül.); Erről lásd még bővebben Edward Tryjarski: *Ze studiów nad rękopisami i dialektami kipczakim Ormian polskich III – Katalogi alumnów Kolegium teatyńs we Lwowie*. Rocznik Orientalistyczny 24(1961) 1. 43–96; Step'anos Rõšk'ay: *Żamanakagrut' iwn i. m.* 181; Dmytro Blażejovskij: *Ukrainian and Armenian Pontifical Seminaries of L'viv (1665–1784)*. Rome 1975. (Analecta OSBM, Series 2, Sectio 1., Vol. 29.) 109–121; Kornél Nagy: *The Foundation of Armenian (Ruthenian) College of L'viv (Lemberg) (1664–1681)*. Eastern Theological Journal 6(2020). 1. 35–75.

¹² A római oktatási intézményt mint a Propaganda Fide szemináriumát VIII. Orbán (1623–1644) pápa alapította 1627. augusztus 1-jén *Immortalis Dei Filius* kezdetű bullája alapján. Erről ld. APF CU. Vol. 1. Fol. 103r.–120v., Fol. 131r.–139v., Fol. 141r.–142v.

¹³ APF ASC. Vol. 51. Fol. 114r.–v., Fol. 232r.–v., Fol. 255r.–v.; Uo. Vol. 54. Fol. 207r.–v.; Uo. Vol. 55. Fol. 60r.–v.; APF SOCG. Vol. 490. Fol. 110r.–v.; Uo. Vol. 491. Fol. 12r.–v., Fol. 13v.; Uo. Vol. 492. Fol. 310v., Fol. 313r.–v.; Uo. Vol. 493. Fol. 30r. + Fol. 31v., Fol. 376v. + Fol. 377v. + Fol. 378v.; Uo. Vol. 495/b. Fol. 232r.–234v.; APF LDSC. Vol. 70. Fol. 53r.–v., Fol. 54r., Fol. 58v.; APF LDSC. Vol. 73. Fol. 252r.–v.; APF LDSC. Vol. 74. Fol. 19r.–v.; APF SC FA. Vol. 3. Fol. 417r., Fol. 418r., Fol. 419r.; APF SC FM. Vol. 2. Fol. 260r.–261v.; APF CU. Vol. 1. Fol. 268r., Fol. 272v.; AAV ANVAR. Vol. 177. Fol. 129v., Fol. 146r.; APMV MS. No. 775. Fol. 124r.–v.; BMK MS. No. 511. Fol. 1r., Fol. 199r.

¹⁴ APF ASC. Vol. 57. Fol. 81r.–v.; APF SOCG. Vol. 497. Fol. 335r.–v.; APF LDSC. Vol. 76. Fol. 33v.–34v.; APF SC FA. Vol. 3. Fol. 434r.–v. + Fol. 435v., Fol. 462r.–v., Fol. 465r.–v., Fol. 468r.–469v., Fol. 488r., Fol. 490r., Fol. 498r.–v.; ELTE EKK (= Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyv- és Kézirattár, Budapest) G (= Res Transylvanica). Vol. 522. Fol. 137r.–v.

¹⁵ APF ASC. Vol. 59. Fol. 165r.–169v.; APF SOCG. Vol. 504. Fol. 103r., Fol. 104r., Fol. 105r.; APF CP. Vol. 29. Fol. 644r. + Fol. 646v., Fol. 645r., Fol. 647r.–v., Fol. 648r.–v.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 82r.–83v.; Step'anos Rõšk'ay: *Żamanakagrut' iwn i. m.* 186.

¹⁶ APF ASC. Vol. 60. Fol. 14r.–19v.; APF SOCG. Vol. 506. Fol. 64r.; Fol. 63r.–64r.; Uo. Vol. 507. Fol. 87r.–88v.; APF CP. Vol. 29. Fol. 610r., Fol. 611r., Fol. 612r.–613v., Fol. 618r., Fol. 628r., Fol. 630r.–631r.; APF LDSC. Vol. 79. Fol. 80v.–81r., Fol. 82v., Fol. 123r.–v., Fol. 134v.–135r.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 142r., Fol. 146r.–v., Fol. 220r.–221v.; ARSI (= Archivum Romanum Societatis Iesu, Roma) FA. Hist. (= Fondo Austria. Historia). Vol. 155. Fol. 81r.–v.; ELTE EKK CH (= Collectio Hevenesiana). Cod. 21. Pag. 77–80., Pag. 81–84.; ELTE EKK G. Vol. 522. Fol. 137r.–v.; PL (= Primási levéltár, Esztergom) AEV (= Archivum Ecclesiasticum Vetus) SPSZ (= Sub Primate Széchényi). No. 273/2., No. 273/4.1., No. 273/4.2.; Rõšk'ay: *Żamanakagrut' iwn i. m.* 187.

ártért társadalmi papok státusát stb.¹⁷ Ezek tisztázatlan volta pedig idővel számtalan konfliktust idézett elő a közösségben. A feszült helyzetet tovább tetézte, hogy maga Oxendio püspök is eleinte a latinizációt erőltette, ami rengeteg viszályhoz, hittagadásokhoz és az erdélyi örménység egy jelentős részének Moldvába történő kiköltözéséhez vezetett a 17–18. század fordulóján.¹⁸ Élete vége felé azonban Oxendio püspök belátta tévedését, és a továbbiakban az örmény unitus rítus és az örmény címzetes püspöki hivatal megtartására törekedett. Úgy vélte, hogy ezek biztosítékot jelenthetnek az erdélyi örmény közösség tényleges megmaradásához.¹⁹ Nem sokkal ezt követően a püspök Bécsben – miközben Szamosújvár privilégiuma ügyében tárgyalt, és egyeztetett a bécsi apostoli nunciatura és az udvar embereivel –, 1715. március 10-én eltávozott az élők sorából.²⁰

Ez a szomorú esemény majdnem egybeesett az erdélyi latin rítusú püspökség és egyházmegye ujjaszervezésével. Az 1713-ban újonnan kinevezett és felszentelt Mártonffy György (1663–1721) püspök mindent elkövetett annak érdekében, hogy visszaállítsa a püspökségnek a 16–17. században megtépzott tekintélyét.²¹ Az Apostoli Szentszékkal azonban csakhamar feszült viszonyba került. Az Erdélyben uralkodó ínséges katolikus paphiány miatt arra kérte ugyanis a Propaganda Fidét, hogy a fennhatósága alatt álló és egyúttal Erdélyben szolgáló szentszéki misszionáriusok közvetlenül a püspökség joghatósága alá kerüljenek. Ezt a kérését számára – parázs vitát követően – a szentszéki missziós intézmény engedélyezte. Ám emiatt a viszony Gyulaféhevár és Róma között igen feszült maradt.²²

¹⁷ Karekin Sarkissian: *The Council of Chalcedon and the Armenian Church*. London 1975. 2nd Edition. 196–213; Nina Garsoïan: *L'Église Arménienne et Le Grand Schisme d'Orient*. Lovanii 1999. (Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, Vol. 574., Subsidia Tomus, 100.) 283–353; Mesrob K. Krikorian: *Calcedonia: storia, conflitti cristologici e riconciliazione*. = II Concilio di Calcedonia 1550 anni dopo. A cura di Antonio Ducay. Città del Vaticano 2003. 114–137.

¹⁸ APF ASC. Vol. 61. Fol. 84r.–87r.; Uo. Vol. 62. Fol. 125r.–128v.; Uo. Vol. 63. Fol. 68r.–70v.; Uo. Vol. 69. Fol. 108r.–v.; APF SOCG. Vol. 510. Fol. 97r.–98v.; Uo. Vol. 512. Fol. 180r.–v.; Uo. Vol. 514. Fol. 495r.–496v.; Uo. Vol. 532. Fol. 434r.–440r.; AAV ANV (= Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna). Vol. 196. Fol. 203r.–v., Fol. 204r., Fol. 206r.–v.; ELTE EKK G. Vol. 522. Fol. 96r.–v.; PL AEV SPSZ. No. 274/8.3., No. 274/8.4.; Erről ld. még bővebben Nagy Kornél: *Az Elia Mendrul-ügy. A beszteceri örmény viszály története (1697–1700)*. Századok 143(2009). 4. 945–974; Uő: *Az erdélyi örmények katalizációja (1685–1715)*. Bp. 2012. (Történelmi Emlékek – Értekezések.) 144–151, 158–176. (a továbbiakban Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények i. m.*); Uő: *Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius és az erdélyi örmények egyháza*. Erdélyi Múzeum 79(2017). 1. 102–117. Uő: *Andrea Santacroce bécsi apostoli nuncius 1698. évi kiadatlan levele az erdélyi örmény egyházi viszály kivizsgálása ügyében*. Lymbus – Magyarságtudományi Közlemények 18(2020). 317–334.

¹⁹ APF ASC. Vol. 82. Fol. 144v.–147r., Fol. 172r.–v., Fol. 443r.–v.; APF SOCG. Vol. 572. Fol. 283r.–285r.; Uo. Vol. 580. Fol. 557r.–557v., Fol. 559r., Fol. 560r.–565v., Fol. 566r.–v., Fol. 567r.–568v.; Uo. Vol. 581. Fol. 99r.–v.; Uo. Vol. 583. Fol. 211r.–v., Fol. 212r.–v.; APF LDSC. Vol. 101. Fol. 36v.–37v., Fol. 47v.–48r., Fol. 255r.–v., Fol. 263r.–264v.; MNL-OL (= Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest) F 234 (= Erdélyi Fiscalis Levéltár). XII ½. Fasc. 2. Litt. A.

²⁰ APF ASC. Vol. 84. Fol. 23r.–24v.; Uo. Vol. 85. Fol. 169r.–171v.; APF SOCG. Vol. 591. Fol. 122r.–v., Fol. 123r.–124v.; Uo. Vol. 598. Fol. 264r.–v., Fol. 267r.–268v., Fol. 269r.; APF LDSC. Vol. 103. Fol. 3r.–4v., Fol. 5r.–6v.; Uo. Vol. 104. Fol. 57r.–58v.; APF SC FA. Vol. 6. Fol. 544r.–545v.; Uo. Vol. 16. Fol. 775r.–v.; Rősk'ay: *Zamanakagrut 'iwn i. m.* 197–198.

²¹ APF ASC. Vol. 85. Fol. 263r.–v.; APF SOCG. Vol. 599. Fol. 196r.+ Fol. 199v.; GYFL (= Gyulaféhevári Főegyházmegyei Levéltár, Gyulaféhevár – Alba Iulia) I/1a (= Püspöki iratok, 1222–1778; Iktatókönyv). Pag. 15.; Uo. I/4 (= Canonica Visitationes). Vol. 3. Fol. 6r.; MNL-OL A 57 (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri Regii – Királyi Könyvek). Vol. 28. No. 307.; Uo. Vol. 30. No. 130.; Uo. Vol. 31. No. 34.; ELTE EKK CH. Cod. 16. Pag. 135–137., Pag. 185–190.; Uo. Cod. 26. Pag. 265–274.; PL AEV SPKER (= Sub Primate Keresztély). No. 477.

²² APF ASC. Vol. 85. Fol. 437r.–438r., Fol. 587v.–589r.; APF SOCG. Vol. 600. Fol. 535r.–536v.; Uo. Vol. 603. Fol. 349r., Fol. 350r., Fol. 352r.–v., Fol. 417r., Fol. 418r.–419v., Fol. 420r., Fol. 453r.–v., Fol. 453r.–454r.; Uo. Vol. 605. Fol. 421r.–422r.; APF LDSC. Vol. 110. Fol. 112r.–113v., Fol. 168r.–169v., Fol. 700r.–701v., Fol.

A másik konfliktusforrás az erdélyi unitusok ügye volt. Ugyanis Mártonffy püspök nem nézte jó szemmel, hogy a bécsi udvar és a Propaganda Fide hathatós támogatása mellett az erdélyi unitus hitű románok Nemes Pataki János OSBM (1680–1727) vezetésével az önálló egyházmegye felállításán munkálkodtak.²³ Az erdélyi örményekre pedig saját egyházi joghatóságát szerette volna kiterjeszteni. Ennek ürügyén az unitus örményeket rítusuk miatt monofizita eretnekséggel és szakadársággal vádolta meg.²⁴ Mártonffy püspök e lépése előbb Giorgio Spinola (1667–1739) akkori bécsi apostoli nuncius, majd utóbb a Propaganda Fide felháborodását váltotta ki. Ezért az ügyben a szentszéki missziós szerv átfogó vizsgálatokat rendelt el az erdélyi örmények kifogásolt vallási gyakorlatával kapcsolatban. Ennek a következtében került Roszka püspök személye a Propaganda Fide látókörébe.²⁵

A tanulmányom címében szereplő egyházi emberről nem sokan tudták, hogy igen erős erdélyi kötődéssel bírt. Apja a keleti rítusú örmény világi pap (*erĕc*) Stefan Sargis Stefanowicz Roszka (1631–1670) volt, aki az Örményországban, az örmény egyházfői (katholikoszi) székhelynek otthont adó, Ęjmiacin szemináriumában végezte teológiai tanulmányait. Az 1660-as évek végétől kezdve Kamieniec-Podolski (ma *Kamjanec-Podilskyj* Ukrajnában) városának örmény keleti (apostoli rítusú) parókiáját vezette.²⁶ Stefan Stefanowicz Roszka már ott látta meg a napvilágot 1670. augusztus 22-én. Amikor 1672-ben az oszmán-törökök elfoglalták a várost, sok podóliai örményhez hasonlóan, a néhány hónapos kiseddel Roszka családja Gyergyószentmiklósrá (*Ĉurčov/Ĵurĵov*) menekült.²⁷ Egyházi pályáját még keleti rítusú növendékként kezdte meg Besztercén Minas Alek'sanean T'oxat'ec'i püspök vezetése alatt az 1680-as

702r.–704/v.; APF SC FUT (= Fondo Ungheria e Transilvania). Vol. 5. Fol. 99r., Fol. 149r., Fol. 305r.–306/v.; Erről ld. még röviden Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században*. Bp.–Róma 2005. (Collectanea Vaticana Hungariae, Vol. 2.) 273–274, 284–285. (továbbiakban Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok i. m.*)

²³ Végül az erdélyi román unitus (görög katolikus) megyéspüspökséget Fogaras központtal 1721. február 3-án állították fel XIII. Ince (1721–1723) pápa *Ratione congruit* kezdetű bullája alapján. Mártonffy György püspök ez ellen mindvégig tiltakozott mind a bécsi udvarnál, mind pedig az Apostoli Szentszéknél. Az első megyéspüspök a fent említett Nemes Pataki János lett. Erről ld. még: APF ASC. Vol. 86. Fol. 231r.–234/v.; Uo. Vol. 87. Fol. 141r.–143/v.; Uo. Vol. 89/1. Fol. 4r., Fol. 179/r.–v.; Uo. Vol. 90. Fol. 677/v.–679/v.; APF SOCG. Vol. 605. Fol. 317r.–334/v.; Uo. Vol. 618. Fol. 398r.–399/v.; Uo. Vol. 627. Fol. 288/r.–v., Fol. 289/r.–v., Fol. 290/r.–v.; APF CP. Vol. 100. Fol. 94r.–98/v.; APF LDSC. Vol. 107. Fol. 220/v.–221r.; Uo. Vol. 108. Fol. 94/v.–95r., Uo. 109. Fol. 190/v.–191r.; APF SC FGCDSTU (= Fondo Greci di Croazia, Dalmazia, Schiavonia, Transilvania ed Ungheria). Vol. 1. Fol. 224r.–233/v.; APF SC FUT. Vol. 4. Fol. 86/r.–v., Fol. 94/r.–v., Fol. 95/r.–v.; GYFL I/1a. Pag. 21.; ELTE EKK CK (= Collectio Kaprinayana). B (= Második sorozat). Cod. 20. Pag. 201–212.

²⁴ APF ASC. Vol. 89/1. Fol. 79r.–81/v., Fol. 109r.–114/v., Fol. 156r.–158/v., Fol. 178r.; APF SOCG. Vol. 617. Fol. 324r., Fol. 325r.+ Fol. 328/v.+ Fol. 329/v., Fol. 385r.; APF LDSC. Vol. 108. Fol. 42r., Fol. 47/r.–v., Fol. 65/v.–66r.; APF SC FA. Vol. 7. Fol. 39r., Fol. 40r.–41r., Fol. 42r.; ARSI FA. Hist. Vol. 176. Pag. 106.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 109r.–111/v., Fol. 115/v.; Erről ld. még röviden *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok*. 1. Szerk. Kovács András – Kovács Zsolt. Kvár 2002. (Entz Géza Művelődéstörténeti Alapítvány.) 102–104, 106. (a továbbiakban *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.*)

²⁵ Erről ld. még bővebben Nagy Kornél: *Mártonffy György és az erdélyi örmények*. Erdélyi Múzeum 78(2016). 1. 68–74; Uő: *Az elképzelt „Aranykor”*. *Az erdélyi örménykatolikus (unitus) egyház a 18. században*. Történelmi Szemle 61(2019). 2. 271–276; Uő: *Mártonffy György erdélyi püspök 1720. évi kiadatlan levele az erdélyi örményekről*. Lymbus – Magyarságtudományi Közlemények 17(2019). 451–465.

²⁶ MAMAT MS. No. 7296. Fol. 217/r.–v.; *Patmut' iwn Arak'el Vardapeti Dawrižec' woy* [Arak'el Dawrižec'i vardapet története]. Vafarsapat – Ęjmiacin 1896. 329; Nagy Kornél: *Lembergben kezdődött i. m.* 86–87.

²⁷ Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 182.

évek elején.²⁸ Az örmény apostoli rítusú főpap halálát követően (1686) közeli rokona, Oxendio Virziresco hatására 1687-ben katolizált, majd az ő, illetve Francesco Giambattista Bonesana CR. (1649–1709) theatinus páternek, a lembergi Örmény Kollégium akkori rektorának az ajánlására 1690-től kezdve Rómában, a Propaganda Fide papneveldejében, a Collegium Urbanumban folytatta teológiai tanulmányait, ahol latin rítus szerint pappá szentelték 1700-ban. Egy esztendővel később megszerezte a teológiai doktorátust is.²⁹ 1702–1704 között, rövid ideig a római örmény unitus Egyiptomi Szent Mária (*Chiesa di Santa Maria Egiziaca*) plébániát vezette.³⁰ Ezt követően a Propaganda Fide utasítására, és Vardan Hunanean unitus érsek kérésére Lembergbe távozott, ahol az ottani Örmény Kollégiumban tanított.³¹ Mindamellet 1710-ben az Apostoli Szentszék Rómába hívatta, ahol XI. Kelemen (1700–1721) pápa címzetes hymeriai (*in partibus infidelium*) püspöknek nevezte ki, és szentelte fel a betegeskedő Vardan Hunanean lembergi örmény unitus érsek mellé koadjutori minőségben.³² A lengyelországi örmény unitus egyházi körök azonban nem támogatták a jelöltségét, mert más szerettek volna látni e roppant fontos egyházi hivatal élén. A támadások miatt koadjutori tisztségéről lemondott, de a püspöki címét megtartotta.³³ Roszka még 1704-ben Vardan Hunanean érsek utasítására került a stanisławóvi (ma *Ivano-Frankivsk* Ukrajnában) örmény unitus főplébániára, majd 1718-tól annak főplébánosa lett.³⁴ S a főplébániát 1739-ben bekövetkezett haláláig vezette püspöki ranggal járó címzetes prépostként.³⁵

²⁸ Sokáig úgy hitték, hogy 1686-ban közvetlenül halála előtt Minas Alek'sanean T'oxat'ec'i püspök Lembergben letette a katolikus hitvallást Opizio Pallavicini (1632–1700) varsói apostoli nuncius jelenlétében, és ezáltal kimondta volna az egész erdélyi közösség nevében az egyházi uniót Rómával. A levéltári források ezt a chagyományt megcáfolták. Minas püspök keleti hitű főpapként távozott az élők sorából. Erről ld. APF ASC. Vol. 70. Fol. 103r.–107v.; APF SOCG. Vol. 532. Fol. 456r.–457r.; Uo. Vol. 537. Fol. 418r.–v.; APF LDSC. Vol. 76. Fol. 33r.–34r., Fol. 90v.–91r.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 13r.–v., Fol. 374r.–375v.; APF CU. Vol. 3. Fol. 472r.–v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 219r.–220r.; Step'anos Rõšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 186, 190–192.

²⁹ APF ASC. Vol. 70. Fol. 166r.; Uo. Vol. 71. Fol. 79r.–v.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 180r.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 83r.–84r., Fol. 96r.; Step'anos Rõšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 187.

³⁰ APF ASC. Vol. 70. Fol. 341r.–346v.; APF SOCG. Vol. 537. Fol. 416r.–417v., Fol. 419r.–v.

³¹ APF ASC. Vol. 71. Fol. 69r.–70v., Fol. 259r.–v.; APF SOCG. Vol. 559. Fol. 29r.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 720r.–721v.; Uo. Vol. 5. Fol. 101r.–v.; Uo. Vol. 6. Fol. 37r.; AGT CL. Portfolio. No. 2. (Folio számozás nélkül.)

³² A püspöki kinevezés oka az volt, hogy 1709-ben elhunyt Deodatus Astwacatur Nersesowicz (1647–1709), Traianopolis in Rhodope címzetes püspöke, lembergi érseki koadjutor, és erre az egyházi hivatalra akkor Roszka volt az első számú jelölt. APF ASC. Vol. 80. Fol. 178r.–182r.; APF SOCG. Vol. 488. Fol. 275r.–276v., Fol. 283r.–284v.; Uo. Vol. 563. Fol. 185r.–v.; Uo. Vol. 571. Fol. 629r.–v.; Uo. Vol. 573. Fol. 365r.–v., Fol. 366r.–368r., Fol. 370r.–v.; APF CP. Vol. 29. Fol. 615r.–v.; APF LDSC. Vol. 72. Fol. 69r.; Uo. Vol. 73. Fol. 69r.–v., Fol. 72r.–73r., Fol. 98v.–99v.; Uo. Vol. 85. Fol. 26r.–v.; Uo. Vol. 90. Fol. 54v.; Uo. Vol. 96. Fol. 125v.–126r.; APF SC FA. Vol. 5. Fol. 225r.–v., Fol. 588r.–v.; Uo. Vol. 6. Fol. 225r., Fol. 511r.; APF FMPR. Vol. 2. Fol. 179r.–v.; APF FV. Vol. 43. Fol. 43r.–v.; AAV ANVAR. Vol. 177. Fol. 72v.; Uo. Vol. 182. Fol. 34r.; Erről ld. még Step'anos Rõšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 195; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia i. m.* 58–61; Nagy Kornél: *Stefano Stefanowicz Roszka koadjutori kinevezése. = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében I. Szerk. Őze Ándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2006. (Művelődéstörténeti műhely. Felekezeti és identitás, 1.)* 39–46.; Minas Bzškeanc': *Der Reisebericht i. m.* 181.

³³ APF ASC. Vol. 80. Fol. 297r.–v., Fol. 429r.–v.; APF SOCG. Vol. 587. Fol. 47r.–51r.; APF LDSC. Vol. 101. Fol. 169v.–170v.; APF SC FA. Vol. 5. Fol. 230r.; APF ID (= Istruzioni Diverse). Vol. B. Fol. 138r.–147v.; Erről ld. még: Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia i. m.* 58–66; *Acta Nuntiatuæ Poloniae. Tomus XLIII. Benedictus Odelaschi-Erba (1711–1713). Vol. 1. (5 IX 1711 – 31 XII 1712).* Ed. Józef Andrzej Gierowski – Jan Kopiec. Cracoviae 2009. 25–30, 285, 378.

³⁴ APF SOCG. Vol. 559. Fol. 29r.; APF SC FA. Vol. 5. Fol. 101r.–v.; Uo. Vol. 6. Fol. 37r.

³⁵ APF SC FA. Vol. 5. Fol. 101r., Fol. 721r.–v.

Stefan Stefanowicz Roszka közeli rokonával, Oxendio Virziresco püspökkel egészen 1715-ben bekövetkezett haláláig szoros kapcsolatban maradt.³⁶ Példának okáért, amikor Oxendio Virziresco püspök segítője, Giuseppe Maria Bonalini CR (1650–1703) theatinus páter 1703-ban elhunyt, akkor a főpap őt szerette volna helyetteséül kineveztetni a Propaganda Fidénel.³⁷ Vardan Hunanean lemergi örmény unitus érsek közbenjárására azonban a missziós szerv elutasította a kérelmét. Ennek oka pedig az volt, hogy az érsekség Roszkát a saját főegyházmegyéje területén szerette volna alkalmazni a továbbiakban is.³⁸ Ennek ellenére továbbra is szoros kapcsolatban maradtak. Sőt Oxendio Virziresco erdélyi örmény unitus püspök néhány nappal halála előtt, 1715. március 4-én Bécsben kelt testamentumában őt nevesítve utódjának nevezte meg Roszkát.³⁹ A Propaganda Fide 1715–1718 között több alkalommal is mérlegelte Roszka püspök erdélyi jelöltségét, de a szentszéki bíborosok végül nem tudtak dűlőre jutni, amiben szerepet játszott az is, hogy a magyar katolikus egyház nem támogatta az erdélyi örmény unitus (címzetes) püspöki hivatal betöltését, illetve Roszka püspök erdélyi jelöltségét. Kifogásukat azzal indokolták, hogy inkább az akkor még üresen álló, illetve megtpázott tekintélyű erdélyi latin szertartású püspökséget kellene mielőbb újjászervezni és megfelelő személlyel betölteni.⁴⁰ Kinevezésével kapcsolatban egy másik probléma is felmerült. Tudniillik az időközben elhunyt Vardan Hunanean lemergi örmény unitus érsek örökébe lépő Jan Tobiasz Augustynowicz (1664–1751) az 1715. évben írt levelében jelezte a Propaganda Fidének, hogy Roszkára most nagyobb szükség van az ő főegyházmegyéje területén, mint Erdélyben. Sőt az új érsek koadjutornak nevezte ki maga mellé a püspököt.

³⁶ APF CU. Vol. 3. Fol. 118r.; Erről ld. még bővebben Kovács Bálint: *A galíciai örmények hagyatéka Varsóban. Látó – Szépirodalmi Folyóirat* 19 (2008). 4. 53–66.

³⁷ Az örményül, törökül (oszmán, krími), arabul és perzsául kiválóan beszélő Bonalini páter 1692 óta segítette Oxendio Virziresco püspök munkáját Erdélyben. Erről ld.: APF LDSC. Vol. 80. Fol. 143v., Fol. 155r.–v.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 265r.–v.; APF SC FMPR. Vol. 2. Fol. 386r.–v.; AGT CL. Portfolio. No. 2. (Folio számozás nélkül.).

³⁸ APF ASC. Vol. 73. Fol. 136r.–137v., Fol. 166r.–167v.; APF SOCG Vol. 545. Fol. 243r.–v., Fol. 244r.–245v.; APF LDSC. Vol. 92. Fol. 24r.–v., Fol. 100r.–v.; APF SC FA. Vol. 5. Fol. 34r.–35v.; APF CU. Vol. 3. Fol. 154r.–v., Fol. 170r., Fol. 172r.–v.

³⁹ Bárány Lukács: *Verzirescul Auxendius III.* Arménia 4(1888). 5. 139–141; Nagy Kornél: *Az erdélyi örmények i. m.* 192.

⁴⁰ A 17. század vége felé, 1688–1689-ben Kada/Káda István (1617–1695) személyében (aki egyúttal Augustopolis címzetes – *in partibus infidelium* – püspöki tisztét is viselte) már volt a bécsi udvar által kinevezett erdélyi püspök, ám jelöltségét és egyúttal kinevezését az Apostoli Szentszék nem hagyta jóvá. Ő püspökként sohasem jutott el Erdélybe. Kada István halálát követően, 1696-ban a csikszentgyögyi (erdélyi) születésű Illyés Andrást (1637–1712) nevezték ki erdélyi püspöknek, azonban két kéréséletének bizonyult megtelepedési kísérletet követően az erdélyi vallási viszonyok miatt nem tudta tartósan megvetni a lábát Erdély területén. Erről ld. még bővebben APF ASC. Vol. 58. Fol. 13r.–16r., Fol. 127v.–131r.; Uo. Vol. 59. Fol. 33r.–34r., Fol. 114v.–115r., Fol. 151r.–154r.; Uo. Vol. 74. Fol. 55r.–v., Fol. 296r.–v.; APF SOCG. Vol. 500. Fol. 58r.–59v., Fol. 60r.; Uo. Vol. 503. Fol. 427r., Fol. 440v.; Uo. Vol. 504. Fol. 58r.–71r.; Uo. Vol. 507. Fol. 197r.–201v.; Uo. Vol. 526. Fol. 275r.; Uo. Vol. 535. Fol. 1r.–3v.; APF LDSC. Vol. 77. Fol. 2v.–3r., Fol. 27v.–28r.; Uo. Vol. 78. Fol. 172v.–173r.; APF SC FUT. Vol. 3. Fol. 42r.–43v., Fol. 49r., Fol. 110r.; ARSI FA. Hist. Vol. 149. Fol. 76r.; Uo. Vol. 155. Fol. 75r.; GYFL I/1a. Pag. 6–7.; Uo. I/4. Vol. 3. Fol. 247r., Fol. 248v.; MNL-OL A 57. Vol. 20. No. 101.; Uo. Vol. 24. No. 20.; Temesváry János: *Erdély választott püspökei.* 2. kötet. Szamosújvár 1913–1914. 52–57, 108–109; Jakab Antal: *Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének a vitája a 17. században.* Kvár 1944. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 172.) 6–8, 16–18; Tusor Péter: *A magyar püspökök első római ágensei.* Vigilia 67(2002). 338–342; Galla Ferenc: *Ferences misszionáriusok i. m.* 132, 166, 208, 259–272, 284, 310; Mihalik Béla Vilmos: *A Szentszék és az erdélyi katolikus restauráció ügye. Illyés András erdélyi püspök kinevezési ügye.* = *Catholic reformare: a katolikus egyház a fejedelemség korában.* Szerk. Diós Dávid – Marton József. Bp.–Kvár 2018. 283–304.

Így az örménység szempontjából oly fontos egyházi hivatal Erdélyben továbbra is betöltetlen maradt.⁴¹

Ahogy a fentiekben már említésre került, ez az időszak egybeesett Mártonffy György püspöknek az erdélyi örményeket érintő támadásával, amely Giorgio Spinola bécsi apostoli nuncius, valamint a Propaganda Fide rosszallását is maga után vonta. Vádjait az erdélyi örmények visszautasították, és jogorvoslatért az előbb említett szentszéki missziós szervhez fordultak.⁴² 1719-ben a Propaganda Fide – Giuseppe Sacripante (1642–1727) bíboros-prefektus és Pierluigi Caraffa (1677–1756) titkár vezette – általános ülésén hosszas vitákat és tárgyalásokat követően arra a döntésre jutottak, hogy vizitátorokat küldenek Erdélybe az ügy kivizsgálása érdekében.⁴³ Ezért felkérték a Belgrádban a keleti örmények között missziót folytató Yovnatan Tēr-Eliaean sebasteiai örmény unitus püspököt és Xaç'atur Aṙak'elean OMech. (1666–1740) vardepet⁴⁴ velencei mechitarista szerzetest (a Collegium Urbanum egykori növendékét), hogy látogassanak el Erdélybe, és vizsgálják meg az örmények vallási szokásait. A Propaganda Fide arra is kérte őket, hogy missziójukról részletes és átfogó írásos jelentést is készítsenek.⁴⁵ Yovnatan püspök Ebesfalván és Gyergyószentmiklóson, míg Xaç'atur Aṙak'elean Szamosújváron végzett vizitációt. Mindketten egyöntetűen megállapították, hogy az erdélyi örmények semmilyen nemű eretnek és szakadár szokásnak nem hódoltak. Papjaik a Róma által elfogadott örmény unitus rítus szerint miséztek, és mindnyájan jó katolikusok voltak. Meglátásuk szerint Mártonffy püspök önkényesen a saját egyházi joghatósága alá akarta vonni az örményeket, és ezeket a vádakat ürügyül akarta ellenük felhasználni. Ugyanakkor felhívták a Propaganda Fide figyelmét arra is, hogy Oxendio Virziresco 1715. március 10-én bekövetkezett halála óta az erdélyi örményeknek nincs püspökük, és ezt a megüresedett hivatalt mielőbb be kell tölteni. Javaslatot tettek arra is, hogy amíg ez nincs az arra alkalmas személlyel betöltve, addig a Propaganda Fide rendszeresen delegáljon Erdélybe örmény unitus vizitátorokat abból a megfontolásból, hogy rendszeresen ellenőrizték az erdélyi örmények vallási gyakorlatát. Mártonffy püspök viszont erről hallani sem akart.⁴⁶

A Propaganda Fide a beérkező jelentések tükrében megkereste az akkor már Stanisławóban szolgálatot tevő Roszka püspököt is, hogy fejtsse ki véleményét Mártonffy püspök az erdélyi örmények ellenében megfogalmazott vádjaival kapcsolatban. Ő ugyancsak a két örmény unitus egyházi ember véleményét osztotta, de náluk is nyersebben fogalmazott.⁴⁷ Roszka álláspont-

⁴¹ APF ASC. Vol. 85. Fol. 170/r.–v., Fol. 437/r.–v., Fol. 582r., Fol. 587r.–589r.; Uo. Vol. 86. Fol. 75r.–76/v., Fol. 102r.–103/v.; SOCG. Vol. 600. Fol. 509r.–510r., Fol. 550r.–552/v. + Fol. 553/v.; Uo. Vol. 601. Fol. 268r.; Uo. Vol. 608. Fol. 435/r.–v.; APF LDSC. Vol. 104. Fol. 231/v.; APF SC FA. Vol. 5. Fol. 588r., Fol. 642r.–643/v.; Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 198.

⁴² GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 113r.–114/v.

⁴³ GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 115r.

⁴⁴ A közép-perzsa (*pehlevi*) eredetű kölcsönzés az ó- és modern örmény nyelvben. Tudós szerzetes, tanító, a teológia és vallási bölcsélet doktora az örmény apostoli és unitus (katolikus) egyházban.

⁴⁵ APF ASC. Vol. 89/I. Fol. 79r.–81r.; APF SOCG. Vol. 617. Fol. 319/r.–v., Fol. 320r.–v., Fol. 503r.–508/v.

⁴⁶ APF ASC. Vol. 90. Fol. 205r.–208r.; APF SOCG. Vol. 620. Fol. 21r., Fol. 22r., Fol. 112r., Fol. 113/r.–v.; Uo. Vol. 622. Fol. 43r.–44/v., Fol. 45r., Fol. 46/r.–v.; Uo. Vol. 632. Fol. 448/r.–v.; APF SC FA. Vol. 7. Fol. 62r., Fol. 210r.–220r., Fol. 228r., Fol. 255/r.–v., Fol. 531r.–532r., Fol. 554/r.–v.; JTMRL (= Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára, Budapest) IV. (= Lukácsi László Rendtörténeti Gyűjtemény). 212/b. Fond. 3. állag.

⁴⁷ Roszka püspök kifejezetten baráti kapcsolatban ált Xaç'atur Aṙak'elean mechitarista szerzetessel, amelynek gyökere a Collegium Urbanumban eltöltött közös diákévekre (*ašakertakic'*) vezethető vissza. Erről ld. Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 189.

ja szerint Mártonffy szándékosan állított valótlanúságot, sőt gátlástalanul hazudott az erdélyi örmények állítólagos szakadár és eretnek vallási szokásait illetően. Maga az örmény unitus püspök teljesen átlátott Mártonffy szándékain: ő úgy látta, hogy Mártonffy lépéseivel egyrészt az örményeket a saját irányítása alá akarta vonni, másrészt elemi érdeke volt, hogy ne töltsék be semmiképpen sem az örmény unitus püspöki hivatalt Erdélyben, mert az a saját egyházpolitikai érdekeit sértette. Mindenesetre ezeket a jelentéseket a Propaganda Fide megmutatta Mártonffy püspöknek, aki haragra gerjedve éles hangnemben támadta az örmény vizitátorokat. Hozzá kell tenni, hogy ennek következtében az erdélyi örmények egyházi helyzetével kapcsolatban Mártonffy püspök, valamint Roszka püspök és Xaç'atur Arak'elean között éles, olykor személyeskedő hangnemű polémia alakult ki.⁴⁸

Mindenesetre az 1720–1721. évek folyamán a Propaganda Fide több alkalommal tárgyalta az ügyet. Végül úgy döntöttek, hogy megfogadva a nevezett vizitátorok javaslatait betöltik az erdélyi püspöki hivatalt, illetve a megfelelő személy kiválasztásáig apostoli misszionáriust delegálnak Erdélybe.⁴⁹ Rövid keresgélést követően a konstantinápolyi születésű Minas Paronean (*Minas de Barun*) (1693–1746) személyében találták meg azt az alkalmas személyt, aki képes az erdélyi örmény misszió feladatának az ellátására.⁵⁰ A nevezett papot egyébiránt Xaç'atur Arak'elean ajánlotta. Ő még korábbi, konstantinápolyi missziója során ismerte meg, és ajánlására vették fel a római Collegium Urbanumba.⁵¹ Paronean mellett szólt egyfelől szerteágazó nyelvismerete, másfelől teológiai képzettsége okán nagyon jól ismerte mind a latin, mind az örmény unitus rítust. Rómában a Propaganda Fidénél nyílt titok volt, hogy Minas Paroneannal úgy is számoltak mint az erdélyi örmények leendő apostoli vikáriusával és püspökével. Erről értesítették Gyulaféhevárt is. A Mártonffy György vezette püspökség nem „repesett” az örömtől a hír hallatán, s viszontválaszukban is jelezték, hogy nem kívánnak egy újabb „eretnek- és szakadár-gyanús” örmény papot látni Erdélyben.⁵²

Ez aggodalmat keltett Rómában. A Propaganda Fide ezért újabb és újabb egyeztetéseket folytatott le.⁵³ Már akkor felmerült, hogy Minas Paronean helyett mégiscsak Roszka püspököt kellene Erdélybe delegálni, hiszen ő ott töltötte gyermek- és ifjúkorát, a néhai Oxendio Virziresco püspök pedig közeli rokona volt. Minast az életkora miatt még túlságosan fiatalnak találták erre a feladatra.⁵⁴ Ezért a Propaganda Fide felvette az akkor épp Stanisławówban tevékenykedő unitus főpappal a kapcsolatot. Roszka püspök leveleiben hajlandóságot is mutatott

⁴⁸ APF ASC. Vol. 89/II. Fol. 345r.–346v.; APF SOCG. Vol. 623. Fol. 273r.–277v., Fol. 278r., Fol. 282r., Fol. 283r.–284v., Fol. 291r., Fol. 293r., Fol. 294r.; APF LDSC. Vol. 109. Fol. 82v.–83v., Fol. 111v., Fol. 112v.–113r., Fol. 191r.; APF SC FA. Vol. 7. Fol. 80r.–81v., Fol. 97r.–v., Fol. 285r.–v.; Uo. Vol. 8. Fol. 80r., Fol. 97r.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 115v.–116r., Fol. 116v.–117r., Fol. 119v.–121r., Fol. 121r., Fol. 121v.–122v., Fol. 122v.–123r.; Erről ld. még *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.* 98–101.

⁴⁹ APF LDSC. Vol. 109. Fol. 82v.–83v., Fol. 111v., Fol. 112v.–113r., Fol. 191r.

⁵⁰ APF LDSC. Vol. 110. Fol. 168r.–169v.; APF CU. Vol. 4. Fol. 688r.

⁵¹ APF SC FA. Vol. 3. Fol. 53r.; APF CU. Vol. 2. Fol. 372r.; PLAEV SPKOLL (= Sub Primate Kollonich). No. 361.

⁵² APF ASC. Vol. 91. Fol. 491r.–502r.; Uo. Vol. 92. Fol. 58r.–65v.; APF SOCG. Vol. 633. Fol. 58r., Fol. 314r.–315r.; APF LDSC. Vol. 110. Fol. 227r.; APF SC FA. Vol. 7. Fol. 467r.; Minas Paroneanról ld. még Bálint Kovács: *Über Rom nach Siebenbürgen. Der armenische Missionar Minas Barun und die Siebenbürger armenische Kirche in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunderts. Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde* 29(2006). 1. 18–24; Uő: *Az erdélyi örmény katolikus egyház és a Sacra Congregatio de Propaganda Fide. = Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében.* Szerk. Óze Sándor – Kovács Bálint. Pilisicsaba 2006. (Művelődéstörténeti Műhely. Felekezet és identitás.) 61–66.

⁵³ APF LDSC. Vol. 112. Fol. 193r.–v.

⁵⁴ APF SOCG. Vol. 632. Fol. 446r.–v., Fol. 447r.–v.

arra, hogy Erdélybe jöjjön egyházi szolgálatra. Sőt ezekben az iratokban jelezte azt is, hogy továbbra is, teljesen egyetért a korábbi vizitátoroknak az erdélyi örményekkel kapcsolatos álláspontjával.⁵⁵ Roszka ugyanakkor feltételül szabta, hogy ő csak abban az esetben hajlandó vállalkozni e nagy kihívásokat jelentő missziós feladatra, ha erre közvetlen felettese is áldását adja.⁵⁶ Jan Tobiasz Augustynowicz lebergi örmény unitus érsek azonban helytelenítette a tervet. Rómába, a Propaganda Fidéhez küldött leveleiben Augustynowicz érsek e döntését azzal indokolta, hogy Roszkára a Lengyel–Litván Unió területén élő unitus hitű örmények között is nagyon nagy szüksége van. Ő arra kérte a szentszéki missziós szervet, hogy mielőbb nevezze meg Oxendio püspök utódját, de az ne Roszka püspök legyen. Végül arra tett javaslatot, hogy több Lembergben és Rómában frissen végzett és egyúttal jól képzett ifjú unitus papot kellene delegálni Erdélybe, hogy az örmények hitélete megerősödjön a Gyulafehérvár felől érkező támadásokkal szemben.⁵⁷ Ennek fényében Roszka püspök arra tett javaslatot, hogy ha a Propaganda Fidének mégis kétsége lenne Minas Paronean missziójának sikerében, akkor egy másik és lehetőleg idősebb, valamint tapasztaltabb örmény unitus egyházi embert küldjön Erdélybe.⁵⁸ Roszka püspök egy másik levelében annak is hangot adott, hogy kiemelkedő teológiai felkészültsége ellenére Minas Paronean fiatal kora, valamint tapasztalatlansága okán nem biztos, hogy meg tud birkózni a püspökség felől kiinduló nemtelen támadásokkal.⁵⁹

Végül a Propaganda Fide némi hezitálást és további egyeztetéseket követően 1722 tavaszán döntött arról, hogy mégiscsak Minas Paroneant delegálja Erdélybe, aki még ugyanazon esztendő nyarán meg is érkezett Bécs érintésével szamosújvári missziós állomáshelyére. Missziójának első éve reménykeltőnek bizonyult: misézett, tanított és állandóan vizitálta az örmény közösséget.⁶⁰ 1723-ban azonban hirtelen kedvezőtlené vált számára a légkör. Minas Paroneanra a szamosújvári örmény közösség egyházi és világi vezetői egyre nagyobb gyanakvással tekintettek. Különösen a település főplébánosa, Michál Theodorowicz (1689–1760) nézett rá ferde szemmel. Az erdélyi örmények körében 1715 óta vita zajlott, hogy ki örökölje Oxendio püspök hivatalát. Az erdélyi örmények ugyanis maguk közül szerettek volna püspököt választani, miközben Rómában nyílt titokként kezelték, hogy Minas Paroneanra, tekintenek mint potenciális erdélyi püspökjelöltre. Ez sértette Theodorowicz érdekeit, aki igencsak ambicionálta a püspöki hivatalt. Ezért a szamosújvári főplébános beárulta 1724-ben Minast Antalffy Jánosnál (1644–1728), Erdély újdonsült latin ritusú püspökénél.⁶¹ Theodorowicz monofizita eretnokséggel, vérfertőzéssel, szodómiával és korrupcióval vádolta a misszionáriust.⁶² Sőt Antalffy püspök – aki elődjéhez, Mártonffy Györgyhoz hasonlóan nem igazán szívelte az örmény unitus rítust – részletes

⁵⁵ APF SOCG. Vol. 646. Fol. 61/r.–v., Fol. 62r.

⁵⁶ APF SC FA. Vol. 7. Fol. 285/r.–v.

⁵⁷ APF SC FA. Vol. 8. Fol. 789r.–790r., Fol. 795r., Fol. 799/r.–v., Fol. 800r.–801r.

⁵⁸ APF SOCG. Vol. 632. Fol. 448/r.–v.

⁵⁹ APF SC FA. Vol. 7. Fol. 372r.–375/v.

⁶⁰ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 197r.; APF LDSC. Vol. 112. Fol. 192/r.–v., Fol. 196/v., Fol. 197/r.–v., Fol. 243/r.–v., Fol. 268/r.–v.; APF SC FA. Vol. 7. Fol. 431r., Fol. 441r.–442r., Fol. 467/r.–v.

⁶¹ Mártonffy György püspök 1721. szeptember 5-én bekövetkezett halálát követően, 1722-ben Mednyánszky Ferenc Ignác Lászlót (1678–1733) nevezték ki és szentelték fel erdélyi latin szertartású püspöknek, ő azonban erről a címéről lemondott. Később 1731-ben Leuca (*in partibus infidelium*) címzetes püspöke lett. 1724-ig a gyulafehérvári püspökség betöltetlen volt. Erről ld. még APF Lettere SC. Vol. 112. Fol. 197r.; MNL-OLA 57. Vol. 33. No. 382.; Uo. Vol. 34. No. 168.

⁶² APF SOCG. Vol. 652. Fol. 198r.; APF LDSC. Vol. 113. Fol. 707r., Uo. Vol. 114. Fol. 1r.–3r.

vizsgálatot rendelt el. Ezt követően Minas állítólagos bűneiről részletes jelentéseket készítettek, amelyet elküldtek a Propaganda Fidéhez.⁶³

A szentszéki missziós szerv nem hitte el a vádakát, és alapos bizonyítékokat kért a püspöktől, amelyekre viszont nem kapott konkrét választ. Ugyanakkor a Propaganda Fide arra kérte Minas Paroneant, hogy a megpróbáltatások ellenére folytassa tovább megkezdett missziós munkáját Erdélyben.⁶⁴ A fiatal örmény pap azonban nem bírta a rá nehezedő nyomást, és 1724 késő őszen elhagyta Szamosújvárt, majd a bécsi apostoli nunciatúrára távozott.⁶⁵ Onnan küldött leveleiben próbálta magyarázni lépését a Propaganda Fidének, hogy az őt ért vádak valótlanúságot tükröznek, és aljas hazugságokra épülnek.⁶⁶ Viszont a Propaganda Fide és Girolamo Grimaldi (1674–1733) bécsi apostoli nuncius éveken át arról próbálta győzködni a papot, hogy mielőbb vissza kell térnie Erdélybe.⁶⁷

1726-ban a Propaganda Fide felkérte Stefan Stefanowicz Roszka püspököt, hogy utazzon el Stanisławówból Bécsbe, és személyesen találkozzék Minas Paroneannal. Arra kérték őt, hogy bírja rá a misszionáriust, hogy folytassa a megkezdett egyházi szolgálatát Erdélyben. A bécsi találkozón Roszka püspök Minas Paroneant mindenekelőtt támogatásáról biztosította.⁶⁸ Ezt követően az örmény unitus főpap ugyancsak kifogásolta Theodorowicz és a püspökség vádjait, miszerint Minas eretnekséget terjesztett a szamosújvári közösségen belül. Jelentésében az örmény unitus püspöki szék mielőbbi betöltését javasolta. Sőt a konfliktus valós és igaz okát is ebben látta. Az eretnekség vádja csupán pusztá figyelemelterelés volt a latin rítusú püspökség részéről.⁶⁹ Roszka püspök azt is megállapította, hogy sajnós az erdélyi örmény klérus Michál Theodorowicz vezetésével súlyos bünt követett el azzal, hogy Minas Paronean ellen fordult, és ezzel a lépésével az örményekkel ellenséges erdélyi püspökség malmára hajtotta a vizet. Véleménye szerint az örmény klérus tagjai közül, élükön Theodorowiczsal, többen is ambicionálták a püspöki címet, és emiatt féltékenyen tekintettek a Rómából delegált Minas Paroneanra. A gyulafehérvári püspökség pedig Minasban egyértelműen az Apostoli Szentszék emberét látta, és úgy tekintettek rá, mint a néhai Oxendio Virziresco püspök potenciális utódjára.⁷⁰ Ők valójában továbbra sem akarták, hogy Erdélyben újból örmény unitus (címzetes) püspök legyen.⁷¹ Így a püspökség nem nézte jó szemmel Minas misszionáriusi tevékenységét Erdélyben. Azaz mindkét félnek érdeke volt Minas Paronean lejárata és Erdélyből történő eltávolítása.⁷²

Mindenesetre Roszka püspök arra is javaslatot tett a Propaganda Fidének, hogy Minast nagyobb hatáskörrel kell visszaküldeni. Hozzátette azt is, hogy most lényegében Antalffy püspök kormányozza az örmény unitusokat, holott erre neki nem volt tényleges felhatalmazása, mert az ő egyházi joghatósága csak a latin szertartásúakra terjedt ki Erdélyben. Ő tulajdonképpen

⁶³ APF ASC. Vol. 93. Fol. 429r.; APF SOCG. Vol. 652. Fol. 199r.–v., Fol. 200r.–v.; APF LDSC. Vol. 114. Fol. 345r.–346r.; APF SC FA. Vol. 7. Fol. 651r.

⁶⁴ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 210r.

⁶⁵ APF LDSC. Vol. 121. Fol. 108v.; APF SC FA. Vol. 9. Fol. 93r.

⁶⁶ APF ASC. Vol. 96. Fol. 143v.–144r.; APF SOCG. Vol. 652. Fol. 191r.–v., Fol. 211r.–212v.; Uo. Vol. 654. Fol. 422r.–v.; APF LDSC. Vol. 121. Fol. 108v., Fol. 110r.–111r.

⁶⁷ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 429r.–430v.

⁶⁸ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 427r.; APF LDSC. Vol. 114. Fol. 2v.

⁶⁹ APF SC FA. Vol. 8. Fol. 333r.–v.

⁷⁰ APF LDSC. Vol. 121. Fol. 109r.–v.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 117v.–119r.

⁷¹ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 427v.

⁷² APF SOCG. Vol. 656. Fol. 428r.

ugyanazt folytatta, mint elődje Mártonffy György püspök. A Propaganda Fidének pedig ebben a kérdésben határozottabban kellene fellépnie.⁷³ Ennek ellenére Minas Paronean továbbra sem állt kötélnek, és még évekig (1724–1731) Bécsben tartózkodott, majd azt követően a Propaganda Fide kelletlen jóváhagyásával Konstantinápolyba távozott misszióra.⁷⁴

A szentszéki missziós szerv látva azt, hogy Minas Paronean az őt ért támadások és kudarcok miatt nem hajlandó visszatérni Erdélybe, még 1728-ban felkérte Stefan Stefanowicz Roszka püspököt, hogy menjen Erdélybe, és vizitálja az örmény közösséget.⁷⁵ Ugyanakkor a Propaganda Fide vezetőségének Jan Tobiasz Augustynowicz lembergi örmény unitus érsekkel is tárgyalnia kellett ebben az ügyben. Az érsek vonakodva ugyan, elengedte az örmény főpapot, de feltételül szabta, hogy mindenképp vissza kell térnie a Lengyel–Litván Unió területére.⁷⁶ A szamosújvári örmény közösség a hír hallatán levélben az időközben elhunyt Antalffy püspök utódjához, Sorger/Zorger⁷⁷ Gergely Györgyhöz (1687–1739) fordult, arra kérve őt, hogy Roszka püspök hadd léphessen Erdély területére.⁷⁸ Elődeihez hasonlóan Sorger püspök sem szívelte túlságosan az unitus örményeket, ám ennek ellenére engedélyezte az unitus püspök beutazását, amiben szerepet játszott az is, hogy a Propaganda Fide maga is erélyesen, nagy nyomatékkal kérte őt erre.⁷⁹

E rövid egyeztetést követően Roszka püspök 1729 tavaszán érkezett meg Erdélybe, és Szamosújváron kezdte meg vizitációját.⁸⁰ Jelentésében beszámolt arról, hogy Szamosújvár néhány évvel korábban, 1726-ban megkapta a kiváltságot a bécsi udvartól, és ez jót tett a közösség életének is.⁸¹ A püspök az ottani örmény közösség vallásgyakorlatát és a papok felkészültségét vizsgálta meg tüzetesen. Mindezek után megállapította, hogy nem érzékelt körükben a régi keleti örmény „eretnység” egyetlen elemét sem.⁸² Sőt a közösség számára őt vallásos társulatot (*confraternitas, elbayrut' iwnk'*) is alapított a püspök. A célja ennek az volt, hogy a szamosújvári örményeket megerősítse Rómához hű mindennapi hitéletében.⁸³ Leírta, hogy Gyümölcslőtő Boldogasszony és Szeplőtelen Fogantatás (ismertebb nevén a Salamon-templom) tiszteletére

⁷³ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 428/v.

⁷⁴ APF ASC. Vol. 101. Fol. 39/r.–v.; Uo. Vol. 103. Fol. 481/v.–483/v.; APF SOCG. Vol. 670. Fol. 773/r.–v.+ Fol. 776/v.; APF Uo. Vol. 673. Fol. 291/r.–v.; APF LDSC. Vol. 137. Fol. 237r.–239r.; Minas Paronean konstantinápolyi missziója ugyancsak balul sikerült, és másfél év után 1733-ban visszatért Bécsbe. Ekkor Falkenstein Adalbert Béla OSB (1661–1739) csanádi püspök az örmény unitus papot saját egyházmegyéjébe hívta missziós szolgálatra. Miután a Propaganda Fide nagy nehezen jóváhagyta a püspök kérelmét, Minas Paronean sikeres térítésekét folytatott a Bánátban és a Temesközben. Sőt 1736-ban ritust váltott, és a továbbiakban latin szertartású papként tevékenykedett az akkor éppen újjászervezés és megújulás alatt álló csanádi egyházmegye területén. Nagy megbecsülésnek és tiszteletnek örvendő Minas Paronean 1746-ban hunyt el Temesváron. Erről ld. bővebben APF ASC. Vol. 103. Fol. 364r., Fol. 483/v.; Uo. Vol. 108. Fol. 287/v.–290r.; APF SOCG. Vol. 686. Fol. 68r., Fol. 70r.; Uo. Vol. 697. Fol. 37/r.–v., Fol. 38/r.–v.+ Fol. 39/v.; APF LDSC. Vol. 137. Fol. 194/r.–v.; Uo. Vol. 148. Fol. 52r.–53/v.

⁷⁵ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 92r., Fol. 93r.–94r., Fol. 250/v., Fol. 252r.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 124r.

⁷⁶ *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.* 106–109.

⁷⁷ A továbbiakban az erdélyi püspök nevére a Sorger formát használjuk.

⁷⁸ APF ASC. Vol. 99. Fol. 534r.; APF SOCG. Vol. 666. Fol. 228r.+ Fol. 231/v.; Uo. Vol. 670/A. Fol. 24/r.–v., APF SC FA. Vol. 10. Fol. 29r.; APF SC FUT. Vol. 5. Fol. 89r., Fol. 90r., Fol. 113r.–114/v., Fol. 444r.; GYFL I/1a. Pag. 34–35.; Uo. I/4. Vol. 3. Fol. 126/v.

⁷⁹ APF ASC. Vol. 98. Fol. 314/v.–321r.

⁸⁰ Kovács Bálint: *Az erdélyi örmények interregionális kapcsolatai a 17–18. században.* = *Örmény Diaszpóra a Kárpát-medencében* II. Szerk. Öze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba 2007 (Művelődéstörténeti Műhely, Felekezeti és identitás.) 40–41.

⁸¹ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 253r., Fol. 603r.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 107/r.–v.

⁸² GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 109r.–111/v.

⁸³ GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 108/r.–v.; *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.* 87–90.

emelt egyházukat nemrég építették fel, amelyet Antalfy püspök szentelt fel még 1726-ban, de már akkor kiderült, hogy ez az egyházi épület már túl kicsi az örmény közösségnek, és idővel egy újabb, de nagyobb templomot kell majd felépíteniük.⁸⁴ Roszka beszámolt arról is, hogy éppen akkor konfliktus támadt az örmény rítus miatt Sorger püspök és Theodorowicz főplébános között. Roszka védelmébe vette a szamosújvári papot, mondván, hogy az örmény unitusok nem eretnekek, és a helyes katolikus hit szerint végzik a munkájukat. Ezen túlmenően Roszka püspök azon aggodalmának is hangot adott, hogy nagyon kevés az örmény unitus pap, és szerinte a lembergi Örmény Kollégiumnak, valamint a Propaganda Fidének nagyobb hangsúlyt kellene fektetnie a jól és magasán képzett egyházi emberek utánpótlására Erdély területén. Végül továbbra is aggasztónak tartotta az erdélyi püspökség örményekkel szembeni vallási türelmetlenségét is.⁸⁵

Ezt követően 1729 szeptemberében Roszka püspök elhagyta Szamosújvárt, és Ebesfalvára (1733-tól a neve Erzsébetváros) érkezett. A vallási helyzet akkor igen feszült volt a településen, mert egy évvel korábban – 1728-ban kihasználva Antalfy püspök időközben bekövetkezett halálát – a Propaganda Fide áldásával a városban megtelepedett az örmény unitus mechtarista rend. A szerzetesi közösség egyik legfontosabb feladatának – a Rómához rendíthetetlenül hű hite mellett – az örmény kultúra és nyelv ápolását, illetve megőrzését tartotta.⁸⁶ A rendalapító (és egyúttal névadó) Mxit'ar Manukean OMech. (1675–1749) főapát egyik hűséges emberét, Yovhannēs Mxit'ar Yohaneant OMech. delegálta a szerzetesrend központjából, Velencéből Erdélybe, hogy vezesse az ott újonnan alapított apátságot. Megtelepedésük oka pedig egyértelmű volt, hiszen Oxendio Virziresco halála óta – különösen rendtársuk Xaç'atur Arak'eannak a már említésre került jelentései alapján – pontosan tudták, hogy milyen nagy nyomás alatt álltak és éltek az erdélyi unitus hitű örmények.⁸⁷ Megjelenésük azonban az erdélyi latin szertartású katolikusok nemtetszését és haragját vonta maga után, és 1729-ben Sorger is tiltakozott az ellen, hogy „hívatlanul” megtelepedtek Erdélyben.⁸⁸ Ebesfalván a feszült vallási helyzet másik oka pedig az volt, hogy a településen Moldvából 1724 körül magyar latin szertartású katolikus

⁸⁴ APF SOCG. Vol. 656. Fol. 427/v.–428r.; GYFL I/1a. Pag. 30.; Uo. I/4. Vol. 2. Pag. 148.; Uo. I/4. Vol. 3. Fol. 93r.–98/v.; *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.* 75–76, 91–92.

⁸⁵ GYFL I/1a. Pag. 49–50., Pag. 181.; Uo. I/4. Vol. 3. Fol. 111/v.–112r.; *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.* 81–86, 92–94.

⁸⁶ Az örmény unitus mechtarista rend megalakulásáról és küldetéséről ld. bővebben: APF SC FA. Vol. 5. Fol. 69/r.–v., Fol. 125/r.–v., Fol. 153/r.–v.; Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut' iwn i. m.* 192–193; Sebouh David Aslanian: *Reader Response and the Circulation of Mkhitarist Books across the Armenian Communities of the Early Modern Indian Ocean*. *Journal of the Society for Armenian Studies* 22(2013). 31–70; Uő: *Port Cities and Printers: Reflections on Early Modern Global Armenian Book Print Culture*. *Book History* 17(2014). 63–64; Uő: „Prepared in the Language of Hagarites”: *Abbot Mkhitar's 1727 Armeno-Turkish Grammar*. *Journal of the Society for Armenian Studies* 25(2016). 54–86; Anna Ohanjanyan: *Creedal Controversies among Armenians in the Seventeenth-Century Ottoman Empire*. *Eremia Č'elēpi K'ōmivwřčan's Polemical Writing against Suk'ias Prusac'i*. *Journal of the Society for Armenian Studies* 27(2020). 7–69.

⁸⁷ JTMRL V/1 (= Gyűjtemények – Rendtörténeti Gyűjtemény, Litterae Annuae – Fotómásolatok). 1740/II. Pag. 97.; A mechtaristák korai erdélyi missziójáról ld. még Lukás Fokolean: *Mxit'ar Abbahayr ew T'ransilvanioy Mxi'arean Arak'elut'e an (1723–1736)* [Mxit'ar főapát és a mechtaristák erdélyi missziója, 1723–1736]. *Bazmavēp* 143(1985). 3–4. 267–293.; A történelmi Magyarország területén a mechtaristák 1744-ben Péterváradon (ma *Novi Sad* Szerbiában) alapítottak még apátságot és iskolát. Első apátjuk az erdélyi örmény Megyesi Tódor OMech. volt, aki korábban Ebesfalván tevékenykedett. Erről ld. még APF ASC. Vol. 114. Fol. 51/r.–v., Fol. 104/v.–105r.; APF LDSC. Vol. 162. Fol. 67r.–68r., Fol. 185r., Fol. 355/r.–v.

⁸⁸ APF ASC. Vol. 98. Fol. 513/r.–v.; Uo. Vol. 99. Fol. 9/v.–10/v., Fol. 534r.; APF SOCG. Vol. 662. Fol. 254/r.–v.; Uo. Vol. 663. Fol. 19/r.–v.; Uo. Vol. 666. Fol. 228r.+ Fol. 231/v.; APF LDSC. Vol. 126. Fol. 84r.–85/v.; Uo. Vol. 128. Pag.; 13–14.; GYFL I/1a. Pag. 181.

családok telepedtek le. Csakhamar plébániát alapítottak, és Mártonffy, valamint Antalffy püspökök hathatós támogatásával templomépítésbe kezdtek. Az örmények attól tartottak, hogy a latin rítusú katolikusok betelepítésével a település felekezeti arányai az ő kárukra megváltozhatnak. Emiatt az 1720-as évek végére unitus örmények és katolikus magyarok között feszültségek alakultak ki.⁸⁹

Mindenesetre Roszka püspököt a mechtaristák nagy örömmel fogadták, és Yovhannēs Yohanean apáttal együtt vizitálták az ebesfalvi örményeket. Roszka írt arról, hogy Ebesfalva örménysége – Szamosújvárhoz hasonlóan – nemrég kapta meg városi privilégiumait a bécsi udvartól, amelyben nagyon fontos szerepet játszott az éppen akkor a császárvárosban tartózkodó Minas Paronean is, mivel jó katolikusként ő közvetített a tárgyaló felek között.⁹⁰

Ebesfalván római katolikusok által kifogásolt eretnekségre és szakadárságra utaló jeleket egyházi és vallásgyakorlatokra vonatkozóan szintén nem találtak és nem is tapasztaltak. Beszámoltak az éppen építés alatt álló (első) kötemplomukról, amelyet a hívek, a mechtaristák, valamint a Propaganda Fide adományából építettek. Az is kiderült, hogy a templom építését az Antalffy és a Sorger vezette püspökség sem anyagilag, sem pedig erkölcsileg nem támogatta, sőt inkább akadályozta.⁹¹

Roszka püspök ebesfalvi tartózkodása során Yovhannēs apáttal együtt 1729. október 3-i keltezéssel egy 15 pontból álló memorandumot készítettek, amelyet elküldtek Lembergbe az unitus érsekségre, Rómába a Propaganda Fide bíborosainak, illetve Gyulafehérvárra is.⁹² Roszka Yovhannēs Yohanean apáttal együtt arra tett javaslatot, hogy az erdélyi örményeknek is át kell venniük az 1689. évi lemergi unitus főegyházmegyei zsinat téziseit.⁹³ Hiszen ezeket ültették át gyakorlatba a Lengyel–Litván Unió területén, és ezt vették át az 1701-ben megalakult mechtaristák is. Ugyanakkor e zsinat határozatait az erdélyi örmények nem adoptálták, még annak ellenére sem, hogy 1689-ben az akkor még csak missziót vezető Oxendio Virzirescót is meghívták a tanácskozássra.⁹⁴ A Roszka püspök és Yovhannēs apát által összeállított dokumentumban szerepelt továbbá az örmény nyelv használata, a szentáldozás (az eukharisztia), valamint a kalendárium kérdése, az örmény szentek tisztelete, valamint a latin bőjti szokások átvétele stb.⁹⁵ Végül Roszka Yovhannēs apáttal öt vallásos társulatot hívott létre ugyancsak a helyi örmény unitusok vallási életének megszilárdítása céljából.⁹⁶

⁸⁹ APF ASC. Vol. 95. Fol. 49/v.–50r.; Uo. Vol. 96. Fol. 143/v.–144r.; APF SOCG. Fol. 646. Fol. 143r.; Uo. Vol. 664. Fol. 53r., 54r.–59/v., Uo. Vol. 691. Fol. 275/r.–v.+ Fol. 276/v., APF LDSC. Vol. 119. Fol. 21/v.–22/v., Fol. 320/r.–v.; Uo. Vol. 123. Fol. 276r.–277r.

⁹⁰ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 250r., Fol. 351r.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 117/v.–119r.; MNL-OL A 57. Vol. 53. No. 104/a.; Kovács Bálint: *Az erzsébetvárosi örmény könyvtár*. Erdélyi Múzeum 74(2012). 2. 70, 73–76. (a továbbiakban Kovács Bálint: *Az erzsébetvárosi örmény könyvtár i. m.*)

⁹¹ APF SOCG. Vol. 652. Fol. 191/r.–v.; Uo. Vol. 661. Fol. 209/v.; APF LDSC. Vol. 126. Fol. 16/r.–v.; GYFL I/4. Vol. 1. Pag. 259–269.

⁹² APF SC FA. Vol. 4. Fol. 597r.–598r.+ Fol. 604/v.; *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek i. m.* 102–103.

⁹³ APF ASC. 59. Fol. 83r.; APF SOCG. Vol. 504. Fol. 104/r.–v.; APF CP. Vol. 29. Fol. 629r., Fol. 638r.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 124/r.–v., Fol. 125/r.–v., Fol. 128/r.–v., Fol. 130r., Fol. 148/r.–v.; AAV ANVAR. Vol. 107. Fol. 151r.–152/v., Fol. 514r.–515/v.; Erről ld. még röviden: Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut'ivn i. m.* 186; Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia i. m.* 18–20; Nagy Kornél: *Lembergben kezdődött i. m.* 111–115.

⁹⁴ APF SC FA. Misc. (= Miscellanea). Vol. 14. Fol. 1/r.–v.

⁹⁵ GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 99r.–101/v., Fol. 101/v.–104/v.

⁹⁶ Más dokumentumok szerint kilenc vallásos társulatot alapított Roszka Yovhannēs Yohanean apáttal együtt. Azonban a Rómába küldött jelentéseiből az derült ki, hogy csupán öt társaság alapításában vett részt. GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 104/v.–107r.; Kovács Bálint: *Az erzsébetvárosi örmény könyvtár i. m.* 73.

Ezt követően Roszka püspök 1729 novemberében Gyergyószentmiklósról távozott. Szintén megállapította vizitációja során, hogy a helybéli örmény unitus közösség szilárdan katolikus hitű, és az ott szolgálatot tevő két papjuk teológiailag nagyon képzett, és a hívek a klérussal együtt nem hódoltak semmilyen eretnek vagy szakadár szokásnak. Templomuk még építés alatt állt, addig egy kápolnában tartották a liturgiájukat.⁹⁷ Szamosújvári és ebesfalvi látogatásához hasonlóan a városban az örmények számára két vallásos társulatot alapított.⁹⁸ Roszka püspök a kutatások jelenlegi állása szerint e vizitációja során Csíkszépvízre, nem látogatott el.⁹⁹

Ezeket a történéseket Sorger püspök nem fogadta kitörő lelkesedéssel, és 1729–1733 között folyamatosan panaszt emelt az ellen, hogy egy unitus főpap és egy mechtarista szerzetes szerinte továbbra is az eretnek és szakadár egyházi gyakorlatot részesítette előnyben, és erre bátorította az erdélyi örményeket. A püspök szerint „szörnyűséges” tevékenységükhöz pedig a Propaganda Fide mindvégig támogatást nyújtott nekik mind anyagi, mind erkölcsi tekintetben. Sorger püspök részéről a legfontosabb kifogás az örmény nyelvű misézés és a kalendárium használata volt. Ugyancsak felháborodásának adott hangot, hogy az 1689. évi „eretnek” lemergi zsinat határozatait akarták az erdélyi örmények körében bevezetni.¹⁰⁰ A Propaganda Fide ugyanakkor nem vette igazán ezt komolyan, és a püspökhöz eljuttatott leveleiben nyomatékosította, hogy az erdélyi örmények nem gyakorolnak semmiféle eretnek szokást vagy rítust, és igaz hívei a katolicizmusnak. S ezt több, beérkezett írott jelentés is alátámasztotta.¹⁰¹

A vizitáció kapcsán szóba került az örmény unitus liturgikus könyvek kérdése is. Roszka jelentéseiben több helyen is leírta, hogy az erdélyi örmény unitus plébániákban ebben is nagy hiányt szenvedtek. Ezzel kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy az unitus püspök maga is híres könyvgyűjtő volt, és lemergi, római, valamint stanislawóvi egyházi szolgálata idején komoly magángyűjteményre tett szert. Ezeknek a többsége római, illetve velencei kiadású örmény unitus (katolikus) témájú nyomtatvány, bibliák, illetve misekönyvek voltak.¹⁰² Ugyanakkor a püspököknek

⁹⁷ GYFL I/1a. Pag. 41.; Uo. I/4. Vol. 7. Pag. 262–263., Pag. 265–266.

⁹⁸ GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 124r.

⁹⁹ Csíkszépvízzel kapcsolatban ellentmondásos adatok szerepelnek a dokumentumokban. Antalffy János 1726. évi vizitációja során 22 örmény családról számolt be. Más dokumentumok pedig lakatlan és romokban álló településként írták le. Ez utóbbinak az oka az 1694. évi krími tatár betörés lehetett, amikor elpusztították a települést, sok örményt pedig rabszjára fűztek, illetve legyilkoltak. A túlélők Ebesfalvára és Gyergyószentmiklósról menekültek. Erről ld. még: APF ASC. Vol. 64. Fol. 21/v.–22r.; APF SOCG. Vol. 517. Fol. 102/r.–v., Fol. 103r.; Uo. Vol. 518. Fol. 66/r.–v.+ Fol. 69/v.; Uo. Vol. 661. Fol. 217r., Fol. 219/r.–v.; APF CP. Vol. 31. Fol. 390/r.–v.; APF Lettère SC. Vol. 83. Fol. 44/r.–v.; APF SC FA. Vol. 4. Fol. 287/r.–v., Fol. 325/r.–v.; AAV ANV. Vol. 196. Fol. 148/v.–149r.; ARSI FA. Hist. Vol. 152. Fol. 18/r.–v.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 126/v., Fol. 127r.; Fáraó Simon: *A szépvízi örmény telep*. Arménia 4(1888). 2. 47–51.; Minas Bžškeanc': Čanap' arhodut' iwn i Lehastan [Lengyelországi utazás]. Venetik 1830. 201; Minas Bžškeanc': *Der Reisebericht* i.m. 267–268.

¹⁰⁰ APF SOCG. Vol. 670. Fol. 291/r.–v.; Uo. Vol. 670/A. Fol. 23/r.–v., Fol. 24/r.–v., Fol. 25/r.–v.+ Fol. 26/v.

¹⁰¹ APF LDSC. Vol. 132. Fol. 244r.–245r.; Uo. Vol. 135. Fol. 135r.–136r.; Uo. Vol. 137. Fol. 194/r.–v., Fol. 237r.–239r.

¹⁰² Több latin nyelvű misekönyvet Zaccaria Agam (1611–1688) áttért szerzetes (*vardapet*), a Propaganda Fide levéltárosa, a római Egyiptomi Szent Mária örmény unitus templom plébánosa és egyúttal az ugyancsak Collegium Urbanum örmény növendéke fordított le latin nyelvből örmény nyelvre a 17. század első harmadában, valamint a nevezett évszázad közepén. Erről ld. APF ASC. Vol. 47. Fol. 369r.–370r.; APF SOCG. Vol. 223. Fol. 87r.–88/v.; APF SC FA. Vol. 2. Fol. 1/r.–v.; Uo. Vol. 3. Fol. 403r.–404r.; APF Ospizi. Vol. 1. Fol. 5r.–18/v., Fol. 196r.–200/v.; Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut' iwn* i.m. 171, 177; Sebouh David Aslanian: „Many Have Come Here and Have Deceived Us.” *Some Notes on Asateur Vardapet (1644–1728), An Itinerant Armenian Monk in Europe*. Handēs Amsoreay 133(2019). 1–12. 164–166, 168–169, 176, 179, 183; Cesare Santus: *Eastern Christian Pilgrims, Alm-Collectors, and „Refugees” in Early Modern Rome*. = A Companion to the Religious Minorities in Early Modern Rome. Eds. Matthew Coneys Wainwright – Emily Michelson. Boston 2020. (Brill's Companions to the Christian Traditions, Vol. 95.) 257, 263, 266–267.

több örmény nyelvű, ám katolikus szellemű biblia (*Astwacašunč'*) és evangélium (*Awetaran*), szertartás- (*Pataragetetn*) és misekönyv (*Čašoc'*), valamint breviárium (*Kargaworut' iwn*) volt a birtokában. Mivelhogy tájékozott volt az erdélyi örmények inséges vallási helyzetéről, ezért vizitációja során több könyvet hozott és ajándékozott az unitus plébániáknak. Sorger püspök ezt is kifogásolta, mert szerinte az erdélyi örményeknek kizárólag latin, nem pedig „eretnek” örmény nyelvű liturgikus könyveket kellett volna használniuk. Sorger lényegében egységesen a latin nyelvű misekönyv használatát és a latin nyelvű misézést szerette volna ráerőltetni az örményekre, ami nyilvánvalóan további konfliktusokhoz vezetett volna a közösséggel és a római Propaganda Fidével is.¹⁰³ E kifogások ellenére az örmények továbbra is az örmény nyelvű könyveket használták, melyek használatát Sorger püspök tiltakozását figyelmen kívül hagyva a Propaganda Fide engedélyezte számukra.¹⁰⁴

Mindenesetre tény, hogy Roszka erdélyi jelenlétét és tevékenységét veszélyesnek ítélték Gyulafehérváron. Attól tartottak, hogy Roszka ténylegesen az erdélyi örmények apostoli vikáriusa és püspöke lehet, ami által újból elterjedhet az állítólagos eretnekség a közösségben. Ezzel a híreszteléssel maga Roszka püspök is szembesülni kényszerült, és az 1730. év legelején az erdélyi hívek esdeklő kérése ellenére visszatért Stanisławówba. Távozásának egyik oka egyértelműen az volt, hogy jelenlétével nem akarta az amúgy is feszült helyzetet tovább rontani Sorger püspökkel. Másik oka pedig megromlott egészségi állapota volt, a forrásokból tudjuk, hogy az akkor már közel 60 esztendőes Roszka püspököt erős köszvény kínozta.¹⁰⁵

Ugyanakkor erdélyi vizitációjáról, az ott szerzett tapasztalatairól és benyomásairól értesítette a bécsi és varsói nunciaturát, valamint a Propaganda Fidét is. Leveleiben és 1730. február 15-én kelt jelentésében lesújtó kritikát fogalmazott meg Sorger püspöknek az örményekhez fűződő kapcsolatáról. Ezekben leírta, hogy a vallásos társulatokat azzal a szándékkal hozta létre, hogy hitükben megerősítse, illetve felvértezze az örményeket a Gyulafehérvár felől érkező állandó támadások ellen. Említést tett továbbá a néhai Oxendio püspökről is, akiről azt írta, hogy kezdetben ugyan a latin rítus híveként lépett fel Erdélyben, de idővel belátta ennek a törekvésnek a tarthatatlanságát, és helyesen ismerte fel, hogy Erdélyben az örmények csak úgy maradhatnak fenn, ha nem zaklatják őket unitus vallásgyakorlatukban, illetve betöltik végre a címzetes püspöki tisztséget. Tarthatatlannak ítélte, hogy ez utóbbi a nevezett püspök halála óta sem történt meg. Ezért nem szabad engedni, hogy az erdélyi püspökség kiterjessze egyházi joghatóságát az örményekre, mert az végzetes lenne, s a tényleges asszimilációjukhoz vezetne. Végül levelében ismételtelen hangsúlyozta, hogy az örmények a 17. század vége óta semmilyen körülménynek között nem voltak eretnekek. Hittagadást köreikben nem tapasztalt. Ezt is az erdélyi katolikus püspökség koholmányaként értékelte, amit ürügyként használtak fel az örmények ellenében. Arról is írt, hogy vizitációja során Sorger püspök folyamatosan zaklatta őt embereivel, és mindent megtett annak érdekében, hogy elüldözze őt Erdélyből. Hosszadalmas leveleinek a legvégén

¹⁰³ A könyvadományozásokról részletesen a püspök az 1733. november 10-én keletezett levelében számolt be a Propaganda Fidének. APF SC FA. Vol. 9. Fol. 579r.

¹⁰⁴ A II. világháború után került Szamosújvárról az MTA Könyvtárának a Keleti Gyűjteményébe egy 17. századi örmény katolikus Breviárium, amelyet a Propaganda Fide úgynevezett Poliglotta nyomdájában adtak ki. Ebben a kötet belső lapján latin és örmény nyelven benne szerepel, hogy Roszka püspök birtokában állt e Breviárium. Erről lásd még: Nagy Kornél: *Egy 17. századi örmény katolikus Breviárium az MTA Könyvtárának a Keleti Gyűjteményében*. Magyar Könyvszemle 17(2017). 2. 207–210.

¹⁰⁵ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 251r.

Roszka püspök ismételten felhívta a Propaganda Fide figyelmét arra, hogy az erdélyi örmények körében nagyon kevés a pap, azok többsége is idős korú. Arra kérte a szentszéki missziós szervet, hogy fokozottabb figyelmet szenteljen a képzett unitus papok utánpótlásának.¹⁰⁶

Roszka 1730 júliusában újabb levelet írt erdélyi egyházlátogatásával kapcsolatban. Beszámolt arról, hogy vizitációját követően az erdélyi örmény klérustól több alkalommal kapott leveleket. Ezekben arra kérték őt, hogy személy szerint tolmácsolja Rómába kiváló szentszéki kapcsolatain keresztül azon igényüket, hogy nagy szükségük van egy igazi püspökre Erdélyben, és ebben az egész közösség álláspontja töretlenül szilárd és eltökélt.¹⁰⁷ Roszka ennek a kérésüknek eleget is tett, és erről Rómát is értesítette. Sőt Girolamo Grimaldi bécsi és Camillo Paolucci-Merlini (1692–1763) varsói (későbbi bécsi) apostoli nunciusok hasonló leveleket írtak 1730 őszén a Propaganda Fidéhez. Leveleik tartalma egyértelmű volt: a Propaganda Fidének mint az erdélyi örmények felettes egyházi joghatóságának kiemelten kell foglalkoznia a püspöki kinevezés ügyével.¹⁰⁸ Két évvel később Paolucci-Merlini varsói apostoli nuncius Rómába küldött jelentésében is beszámolt arról, hogy 1730–1732 között Roszka püspökkel több alkalommal is levelet váltott az erdélyiek ügyében. Leírta az is, hogy Roszka püspök információitól függetlenül is értesült az erdélyi örmények körében uralkodó, áldatlan vallási helyzetről. Ezért arra kérte a Propaganda Fidét, hogy gyorsítsa fel a püspöki kinevezés folyamatát.¹⁰⁹ Paolucci-Merlini nuncius úgy vélte, hogy ennek a problémának a mielőbbi megoldása orvosolná és egyszersmind stabilizálná az erdélyi örmények vallási helyzetét.¹¹⁰

Roszka püspök és Paolucci-Merlini varsói apostoli nuncius jelentéseinek a híre eljutott 1730 őszén Gyulafehérvárra is. Sorger püspök igen felháborodott, és az elmondottakra személyeskedő hangvételű levélben válaszolt a Propaganda Fidének. Az örmény unitus püspököt hazugnak nevezte, amiért állítólagos vádjaival le akarta járni őt a szentszéki hatóságok előtt, jelezte azt is, hogy szerinte teljességgel alkalmatlan hivatala ellátására. Paolucci-Merlini nunciust szintén félreinformálta. Fenntartotta a saját és püspök elődei által hangoztatott, többször elismételt véleményét, hogy az erdélyi örmények nem igazhitű katolikusok, rítusuk pedig mindig is a monofizita eretnkség melegágyát és lappangó csíráját jelentette. Ezt kell pedig mielőbb könnyörtelenül kigyomlálni „az Úr szőlőskertjéből”, azaz az ő egyházmegyéje területéről. Kijelentette azt is, hogy amíg ő áll az erdélyi egyházmegye élén, addig nem lesz semmilyen püspöke vagy főpásztor a erdélyi örményeknek. Ha rajta múlna, akkor az örmények mind latin szertartású katolikusok lennének.¹¹¹

A szentszéki missziós szerv érdemben nem reagált a püspök személyeskedő hangvételű levelére, és nem is foglalkozott vele behatóan. Más információs csatornákon keresztül ugyanis tisztában volt a valós erdélyi helyzettel, és azzal, hogy Roszka megállapításai nem tartalmaztak

¹⁰⁶ APF ASC. Vol. 99. Fol. 278r., Fol. 281/r.–v., Fol. 333/v.–334r., Fol. 491r.; Uo. Vol. 101. Fol. 427/r.–v., Fol. 429/r.–v.; Uo. Vol. 102. Fol. 120r.; Uo. Vol. 103. Fol. 481/v.–483/v.; APF SOCG. Vol. 664. Fol. 129/r.–v.+ Fol. 130/v., Fol. 504/r.–v.+ Fol. 505/v., Fol. 530r.+ Fol. 531/v.; Uo. Vol. 670. Fol. 773/r.–v.+ Fol. 776/v.; Uo. Vol. 670/A. Fol. 13r., Fol. 14r.+ Fol. 16/v.; APF SC FA. Vol. 9. Fol. 250/r.–v., Fol. 251r.–252r.; APF CU. Vol. 5. Fol. 29r., Fol. 52/v.–53r., Fol. 137r.–138/v., Fol. 153r.+ Fol. 154/v., Fol. 290r., Fol. 477r., Fol. 479r., Fol. 493r.+ Fol. 494/v.; GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 124r.–125/r.

¹⁰⁷ GFYL I/1a. Pag. 49–50.; Uo. I/4. Vol. 3. Fol. 125/v.

¹⁰⁸ GYFL I/4. Vol. 3. Fol. 126r., Fol. 126/r.–v.

¹⁰⁹ APF SOCG. Vol. 673. Fol. 191r.+ Fol. 192/v., Fol. 291/r.–v.

¹¹⁰ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 474/r.–v., Fol. 601r., Fol. 604r.

¹¹¹ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 596/r.–v.

sem csúsztatásokat, sem pedig valótlanságokat. Mindenesetre 1732–1733 között a Propaganda Fide már a megfelelő jelöltet kereste. Sőt, Roszka püspök személyével is számolt e hivatalt illetően. 1732-ben a Vincenzo Petra (1662–1747) bíboros-prefektus és Niccolò Forteguerra (1674–1735) titkár vezette általános ülésen a Propaganda Fide ügy határozott, hogy az ügy kapcsán újfent felveszik a kapcsolatot Roszka püspökkel, és kezdeményezik XII. Kelemen (1730–1740) pápánál erdélyi kinevezését. Mindenesetre arra szerették volna kérni őt, hogy alapos megfontolásokat követően térjen vissza Erdélybe, és vegye át a néhai Oxendio Virziresco püspök hivatalát. Természetes, hogy erről a Sorger Gergely György vezette erdélyi püspökség hallani sem akart.¹¹²

Roszka püspök jelezte, hogy megromlott egészségi állapotára való tekintettel nem szívesen vállalná el ezt a számára is megtisztelő jelöltséget. Ő mindenképp egy fiatalabb, de még nála is erősebb erdélyi kötődéssel bíró örmény egyházi embert tartott alkalmasnak e roppant fontos egyházi hivatal betöltésére és ellátására. Egyrészt ezt azzal is indokolta, hogy Sorger püspökkel alapjában véve is nagyon feszült volt a kapcsolata erdélyi tartózkodása során. Másrészt Augustynowicz lebergi érsek a kínzó köszvénye ellenére továbbra is számított a koadjutori munkájára. Ráadásul az érsek nyomatékosította is számára, hogy hallani sem akar esetleges erdélyi püspöki jelöltségéről. Végül két javaslattal zárta a levelét. Először is a Propaganda Fide adjon nagyobb anyagi (pénzbeli) támogatást, és küldjön Rómából örmény unitus egyházi könyveket az erdélyi örmény unitus egyház számára.¹¹³ Másodsor a püspöki hivatallal kapcsolatban Roszka püspök a nála legalább két évtizeddel fiatalabb Michál Theodorowicz főplébános jelöltségére tett javaslatot. Személye mellett szolt az, hogy lengyelországi születése ellenére már hosszú ideje teljesített papi szolgálatot Erdélyben. Igaz – tette hozzá írásos javaslatában –, hogy Theodorowicz annak idején hibát követett el azzal, hogy az örményekkel alapvetően is ellenségesen viselkedő erdélyi latin püspökséggel együtt megtámadta a Propaganda Fide delegáltját, Minas Paroneant. De ezt a csorbát meglátása szerint Theodorowicz kiköszörülte azzal, hogy mindvégig védelmezte az örmény unitus rítust, amit vizitációja során több alkalommal meg is tapasztalt.¹¹⁴

E dokumentumok tartalmának az ismeretében Camillo Paolucci-Merlini varsói apostoli nuncius szintén jelentést írt Rómába. Levelében egyetértett Roszka meglátásaival, és kérte is a Propaganda Fidét, hogy szívelje meg Roszka püspök gondolatait és javaslatait az erdélyi örményekkel kapcsolatban.¹¹⁵ A szentszéki missziós szerv 1733-ban még egyszer, utoljára megpróbálta Roszkát meggyőzni, hogy térjen vissza Erdélybe, sőt közvetlen felettese – a Propaganda Fidével történt egyeztetéseket követően – Augustynowicz érsek is hajlott már e döntés elfogadására, de az unitus püspök a fentebb említett okokra hivatkozva újfent visszautasította a jelölést. Ismételten Michál Theodorowicz személyére tett javaslatot.¹¹⁶

¹¹² APF ASC. Vol. 102. Fol. 362r.

¹¹³ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 475/r.-v.; APF LDSC. Vol. 135. Fol. 239r.

¹¹⁴ APF LDSC. Vol. 135. Fol. 237r.–238r., Fol. 238/r.-v., Fol. 238/v.–239/v.

¹¹⁵ APF SC FA. Vol. 9. Fol. 595/r.-v.

¹¹⁶ Ekkor a Propaganda Fidénél nem igazán örültek egyöntetűen Theodorowicz esetleges püspöki jelöltségének, mert az intézmény vezetőségében több bíboros is határozott rosszállással tekintett arra, amikor még ő az általuk delegált és nagy reményekkel teli Minas Paronean ellen intrikált. Más szóval nem bíztak meg teljesen a személyében. APF ASC. Vol. 103. Fol. 245r.; APF LDSC. Vol. 137. Fol. 27r.–29r.

Végül a Propaganda Fide 1733 őszén megtartott két, egymást követő általános ülésén tárgyalta Roszka vizitációját és az erdélyi püspöki jelöltség ügyét. Újból alaposan kielemezték az erdélyi örmények vallási helyzetét, illetve ellentmondásos kapcsolatukat a gyulafehérvári (erdélyi) latin püspökséggel. Tudomásul vették az unitus főpap döntését, hogy nem vállalja ezt a tisztséget, s elkezdtek vizsgálni Theodorowicz jelölését, valamint személyének az alkalmaságát. Rómában azonban más jelölteket is kerestek erre az egyházi hivatalra az erdélyi örmény unitus klérus tagjainak a köreiből.¹¹⁷ Tagadhatatlan tény ugyanakkor, hogy ezúttal a Propaganda Fide igen eltökéltnak mutatkozott arra nézve, hogy végre betöltse a több mint másfél évtizede üresen álló erdélyi örmény unitus (címetes) püspöki hivatalt. Ennek fényében a szentszéki miszsiós intézménynek és az erdélyi püspökséggel, valamint annak főpásztorával, Sorger Gergely György püspökkel a viszonya továbbra is rideg és feszült maradt.¹¹⁸

Stefan Stefanowicz Roszka ezt követően érdemben már nem foglalkozott az erdélyi örményekkel. Továbbra is aggodalommal tekintett a problémájukra, de az ügy megoldását illetően a Propaganda Fide hatékony döntésében bízott. Élete hátralévő részét az egyházi szolgálat ellátása mellett tanítással és történeti munkájának az írásával töltötte.¹¹⁹ Roszka püspök 1739. október 31-én, életének 70. esztendejében távozott az élők sorából. A stanisławówi Szentháromság örmény unitus főplébánia templom kriptájában helyezték örök nyugalomra. Személyében az örmény unitus (katolikus) egyház nagy tekintélyű és művelt főpapot vesztett el.¹²⁰

Összefoglalva, a régi szakirodalom Roszka püspökről úgy emlékezett meg, mint aki végleg kigyomláta az eretnekség, valamint a szakadarság magvát az erdélyi örménység körében, és ezáltal sikerrel térítette őket vissza Róma hitére. Ezzel az elképzeléssel szemben a közelmúltban feltárt források másról számoltak be. Pontosán Roszka jelentéseiből tudjuk, hogy az 1720-as, illetve az 1730-as években az erdélyi örmények egyáltalán nem voltak eretnekek, és nem is kellett őket újból Róma hitére téríteni. Valójában az erdélyi örmények akkor már katolikus hitű keresztények voltak, akik makacsul ragaszkodtak az Apostoli Szentszék által is elfogadott és engedélyezett unitus egyházi szokásaikhoz és rítusukhoz. Roszka püspök tulajdonképpen nem az örmény eretnekséget szorította háttérbe Erdélyben, és nem is térítette őket, hanem éppen ellenkezőleg, az örmény unitus egyházat igyekezett stabilizálni és megerősíteni a Gyulafehérvár felől jövő egyre erőszakosabb, központozító törekvések ellenében.¹²¹ Ezáltal pedig kivívta az erdélyi latin szertartású püspökség haragját is. Ő volt tulajdonképpen az első olyan örmény unitus főpap, aki felismerte annak a veszélyét, hogy az eltúlzott latinizációs egyházpolitika (centralizált) erőltetése, valamint a püspöki hivatal be nem töltése miatt végleg elsorvadhat az akkor még eleven ősi örmény kultúra Erdély területén. Ő az erdélyi örmények megmaradásának egyedüli garanciáját az unitus rítus szabad gyakorlásában és a (címetes) püspöki hivatal végleges betöltésében látta. Végül, de nem utolsósorban, Stefan Stefanowicz Roszka püspök tevékenységén keresztül látteleket kaptunk a 18. század első harmadának erdélyi felekezeti viszonyairól.

¹¹⁷ APF LDSC. Vol. 135. Fol. 237r.–238r., Fol. 238r.–v., Fol. 238v.–239r.

¹¹⁸ APF ASC. Vol. 103. Fol. 481v.–483v., Fol. 564r.–566v.; APF LDSC. Vol. 137. Fol. 110v.–111r., Fol. 194r.–v., Fol. 237r.–239r.

¹¹⁹ Step'anos Rōšk'ay: *Žamanakagrut' iw n i. m.* 202.

¹²⁰ Roszka püspök kései tevékenységéről lásd még bővebben Píruza Mnacakyan: *Księga zgonów parafii ormiańskokatolickiej w Stanisławowie.* = Lehahayer – Czasopismo poświęcone dziejom Ormian Polskich. Pod. red. Krzysztof Stopka. Kraków 2010. (Historia Iagellonica, Vol. 1.) 123–133.

¹²¹ Gregorio Petrowicz: *La chiesa armena in Polonia i.m.* 180–181.

Armenian Uniate Bishop Stefan Stefanowicz Roszka's Relations with the Armenians in Transylvania

Keywords: Church-Union, Catholicism, Armenian Uniate (Catholic) Church, Transylvania, Roman Catholic Episcopacy in Gyulafehérvár/ Alba Iulia, Canonical Visitation

Bishop Stefan Stefanowicz Roszka (Armenian: *Step'anos Step'anean Rōšk'ay*) (1670–1739), alumnus of the Seminary called Urbanian College (*Collegium Urbanum*) in Rome, was regarded as a good shepherd by the remembrance of the Armenian community in Transylvania. According to the old historical literature, Bishop Roszka, once and for all, has destroyed the root and branch of the Eastern (Monophysite) heresy and schismatism in the Armenian communities in Transylvania. In this manner, he had managed to re-convert the Armenians for the true Catholicism during his pastoral activity and canonical visitation amongst the Armenians in Transylvania done at the behest of the Apostolic Holy See's authorities (e.g., *Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) in the late 1720's and the early 1730's. However, in recent times, the modern scholarship has radically tinged and undermined this theory or myth. As a consequence of his official correspondence with the Holy See's authorities, throughout his complete ecclesiastical activity, Bishop Roszka had actually protected the Armenians and their Uniate Church in Transylvania from the increasingly fierce 'Latinisation' church-policy led by the Roman Catholic (Latin rite) Episcopacy in Gyulafehérvár (*Alba Iulia*). Therefore, this study aims primarily at summarising and concentrating upon Bishop Roszka's relations with the Armenians in Transylvania from church-historical point of view, resting upon the partly discovered and entirely undiscovered documents kept at archives in Budapest, Gyulafehérvár, Rome, Venice, Vienna, the Vatican City, and Yerevan. Finally, as a conclusion, through Bishop Roszka's ecclesiastical activities and relations, we have received a wide picture of the church-history in the early-18th-century-Transylvania, which is still regarded, more or less, as an undiscovered area from a scholarly point of view.